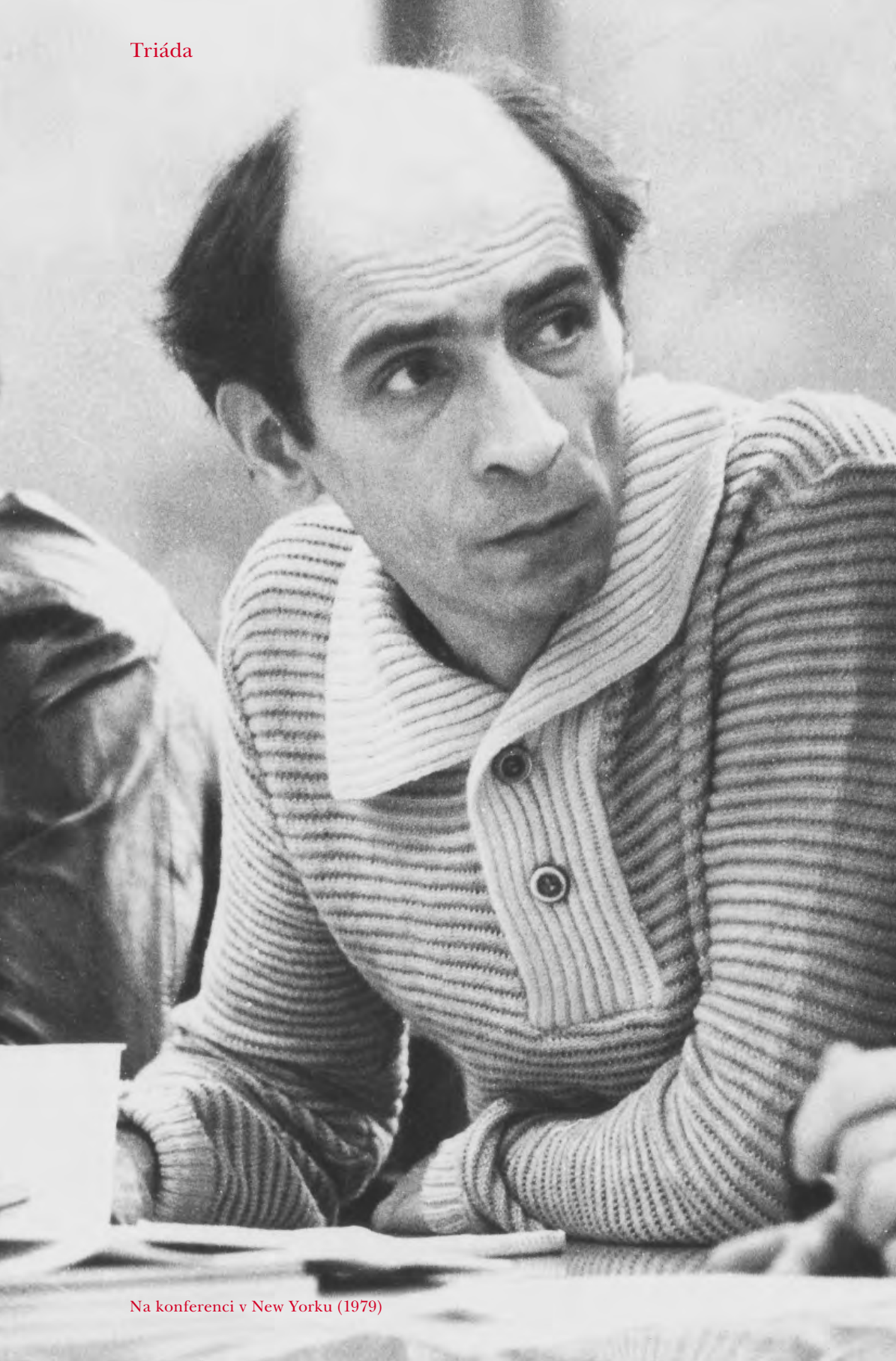

leonid
pljušč
na
karme-
valu
dejín

Doslov

**oksana
zabužková**

triáda

Doma v Paříži ve své knihovně (1977)

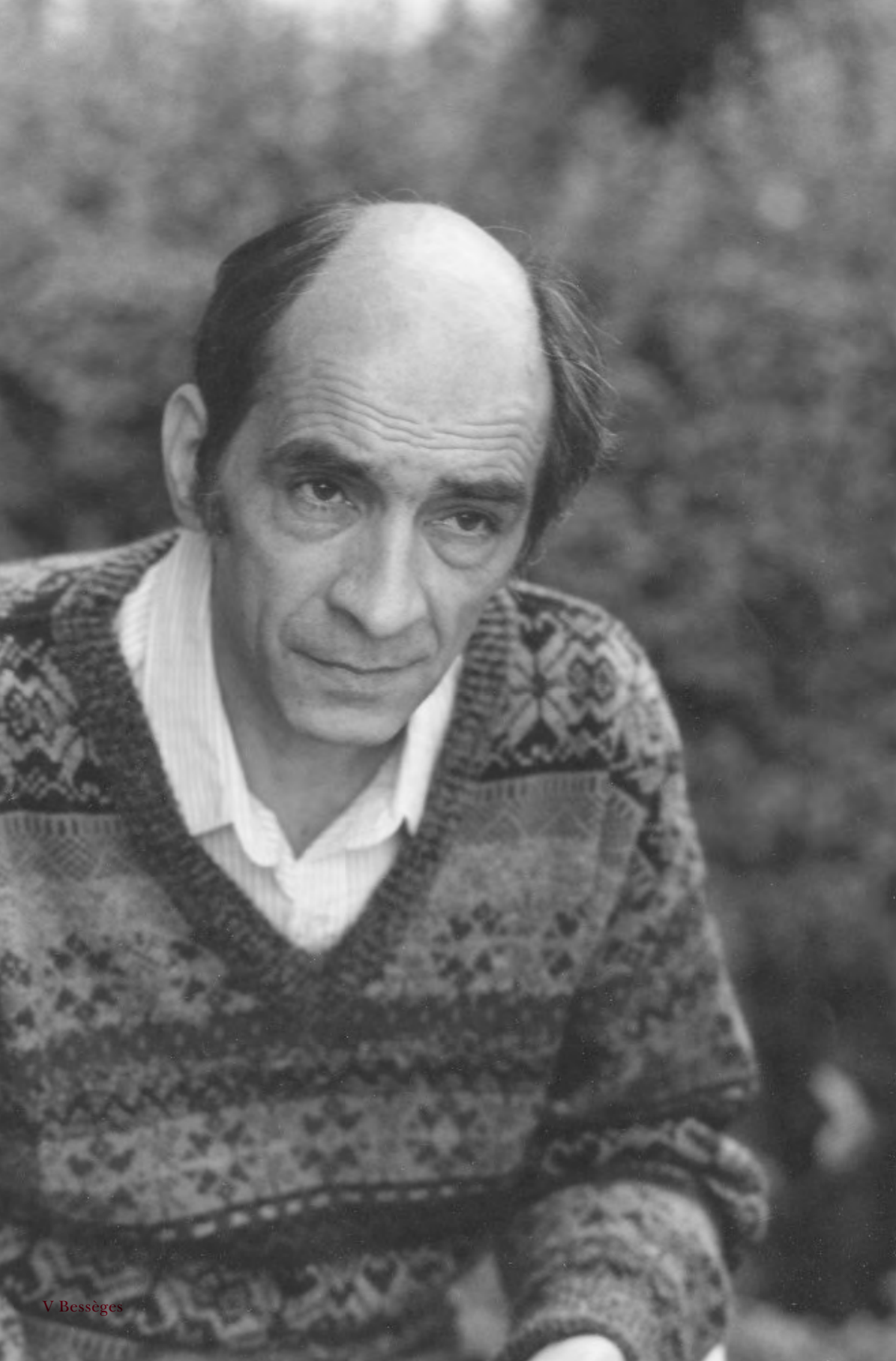
Při protestu proti přijetí památníku Tarase Ševčenko jako daru od Sovětského svazu (Paříž, 1978)

S Petrem Hryhorenkem v Paříži, vlevo novinář z časopisu *Russkaja mysl*

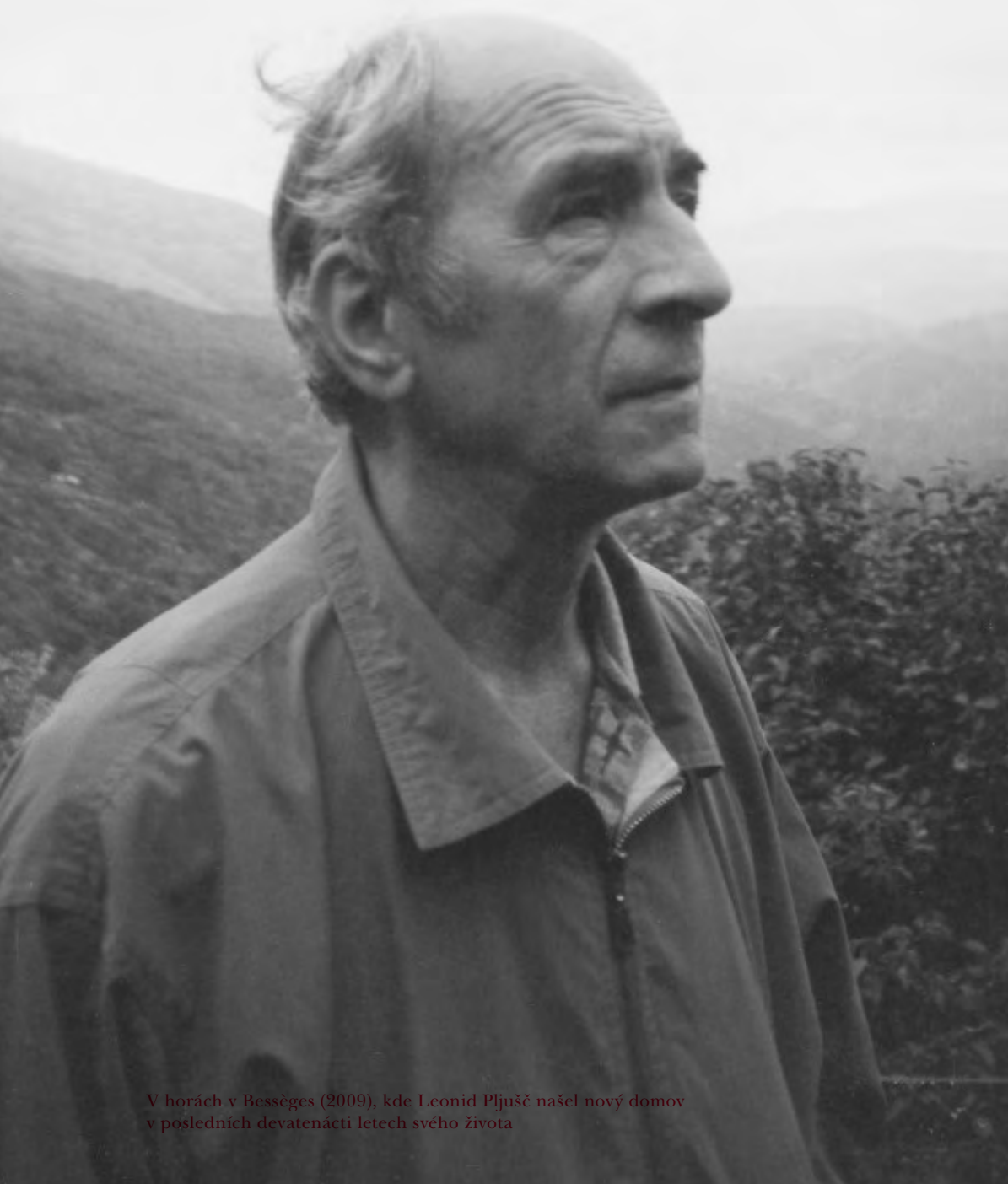
Na karnevalu dějin

leonid pljušč **na karnevalu dějin** **triáda** 2018

Přeložil Martin Vrba

V horách v Bessèges (2009), kde Leonid Pljušč našel nový domov
v posledních devatenácti letech svého života

Vznik překladu podpořila Nadace Českého literárního fondu.
The translation was kindly supported by the Fund for Central &
East European Book Projects, Amsterdam.
Kniha vyšla s laskavou pomocí Nadace Českého literárního fondu,
Nadace Jana Klimenta, Státního fondu kultury a Ministerstva kultury ČR.

Státní fond kultury ČR

MINISTERSTVO
KULTURY

© Taťjana Žitnikovová-Pljuščová, 2018
Translation © Martin Vrba, 2018
Epilogue © Oksana Zabužková, 2018
Translation of epilogue © Rita Kindlerová, 2018
ISBN 978-80-7474-232-3
ISBN (PDF) 978-80-7474-278-1
ISBN (ePub) 978-80-7474-279-8
ISBN (mobi) 978-80-7474-280-4

od autora

To, co máte před sebou, není zpověď ani dokumentárně historické dílo. Je to vyprávění o jedné z mnoha cest ke svobodě. Je to pohled na Sovětský svaz očima jeho obyvatele, který prošel cestu vedoucí od fanatické víry v sovětskou moc k boji s její lží a terorem. Snažil jsem se také ukázat, jak – a za co – bojují naši přátelé v SSSR, jak jsou pronásledováni.

Nechtěl bych, aby moje svědecké výpovědi o *realitě* „socialismu“ posloužily jako „morální“ ospravedlnění kdejaké fašistické sebranky – nepřítel mého nepřítele přece ještě není můj přítel. Když se však budeme bát pravdy, znamená to, že předpokládáme, že humanitní společnost lze vybudovat na nepravdě. Je přece vedlejší, jakou podobu na sebe bere zvěrstvo!

Aby moje kniha nesloužila jako „hmotný důkaz“ proti těm, kdo tam zůstali, záměrně jsem porušil chod událostí, měnil jména, užíval fiktivní názvy, spojil několik skutečných lidí do jedné abstraktní postavy anebo někomu připsal to, co udělal někdo jiný, kdo nechtěl otevřeně vystoupit.

V novějších vydáních jsem něco poodhalil, odkryl pseudonymy některých lidí (zemřeli či emigrovali anebo začali jednat „nepokrytě“). Některé lumpy či prostě ničemné zbabělce jsem rovněž uvedl jmenovitě. Jako vodítko mi posloužila výzva Solženicynova hrdiny: „Vlast by měla znát své práškače“¹ (a katy) a vrátil jsem jejich původní jména. Mluvil jsem o „antisovětských postojích“, „antikomunismu“ některých z nich bez jakýchkoli obav, že je tím „udám“ KGB. Tato organizace se dávno stala *neostaliniistickou*, a z tohoto důvodu si nevšímá „maličkostí“ – třeba nacismu či antisovětských postojů svých agentů. Takže jim nic neprovedou!

Pro mě samotného bylo v této knize tím nejdůležitějším, abych ukázal cestu, jakou se osobnost osvobozuje od iluzí, mýtů, od strachu, od všech podob nesvobody. Své vyprávění jsem zamýšlel zakončit dojmy ze Západu. Ale dokonce i teď, u příležitosti nových vydání – když jsem mnohé viděl, avšak stále bez znalosti „cizích jazyků“ – by psát o Západu nebylo seriózní. Přesvědčil jsem se leda o tom, že svoboda pohybu a pohledu na svět nejenom skrze tisk, film a další masová média je jednou z nejvýznamnějších svobod určujících osudy všech národů. Když člověk vidí na vlastní oči cizí – ač nijak vzdálenou – zemi, když na ni pohlédne s laskavostí, lépe porozumí své vlastní zemi, jejím přednostem i hříchům. Velmi bych si přál, aby mí známí *tam, v našem pekle*, uviděli zdejší „peklo“, které se tak liší od toho, jaký obraz má v sovětské propagandě, a aby uviděli tento „ráj“, o kterém mnozí sní na protest proti domácímu „ráji“. Tady, na „svobodném“ Západě (uvozovky jsou tu pouze pro západního čtenáře, neboť ten ví, že i zdejší svoboda je poněkud sporná), pociťuji pouze jeden „osobní závazek“ – abych jako marxista podal svědectví (jako u soudu) o „marxistickém pekle“ ve své vlasti – na Ukrajině, v Rusku a dalších republikách SSSR. A také, abych tímto svědectvím společně se všemi přemýšlivými a čestnými lidmi, stranami, odbory,

1 Přel. Anna Nováková (Alexandr Solženicyn: *V kruhu první*, Praha, Mladá fronta 1992).

církvemi a rozličnými humanitárními organizacemi bojoval proti všem nelidským činům *všech* vlád na Západě i na Východě.

Můj dík patří v mé vlasti i zde na Západě všem těm, kdo mi pomohli, kdo pomohli a pomáhají lidem ve všech zemích. Jsem vděčný Francii, která poskytla domov naší rodině, stejně jako FEN – odborové organizaci francouzských učitelů, kteří nás hmotně podpořili během prvních zhruba dvou let a poskytli nám možnost bojovat nikoli za svou fyzickou existenci, ale za svobodu a život jiných lidí.

Chtěl bych tuto knihu věnovat všem – proletářským i neproletářským – humanistům. Nejsem si jist, zda zvítězí, ale už jejich boj, už jejich život dávají ve dvacátém století *lidskému* žití smysl.

Paříž, 15. srpna 1977

Myšlenkou napsat tuto práci jsem se poprvé začal zabývat na jaře 1968, při návštěvě v domě Pavla Litvinova² v den jeho narozenin. Když pozdě večer odešli hosté i hostitel, zůstali jsme pouze dva, já a jeden mladý člověk, kterého jsem neznal. Vzájemně jsme se představili. Ten mladý muž byl Vladimir Dremljuga,³ dělník, dříve student leningradské university. Z té ho vyhodili kvůli „nespolehlivosti“.

Zapředli jsme typicky ruský rozhovor o všech „věčných“ otázkách. Potom jsme se spustili na hříšnou zemi a jeden druhému pověděli něco málo o sobě. Oba nás překvapilo, jak jsme rozdílní. Různý společenský původ, výrazně odlišná aktivita v mládí – ve škole i na universitě, dva neslučitelné charaktery. V mládí nás spojovalo jen jedno – antisemitismus.

A teď se naše cesty sešly. Před sebou jsme měli stejnou budoucnost – vězení (nedokázali jsme si ani představit, že po vězení nás bude spojoovat ještě něco – emigrace).

Aniž jsme se domlouvali, oba jsme pomysleli na to, že by bylo zajímavé rozebrat, co vede člověka v SSSR k boji se stávajícím režimem. Zajímavé bylo rovněž pátrat po tom, co nás vlastně všechny spojuje při té protichůdnosti názorů, jaká existuje v sovětském demokratickém hnutí. Mnoho jsem o tom přemýšlel i v dněpropetrovské psychiatrické věznici.

Závěr dnes vidím víceméně jasně. K jeho výkladu se dostanu, ale předsunu mu vyprávění o své vlastní cestě do vězení a do emigrace.

Zachovala se legenda o velikém indickém mysliteli a světci z konce 19. století Rámakršnovi, která se zakládá na skutečném příběhu.

Jednoho dne viděl Rámakršna, jak metlami po holých zádech bijí člověka. Pruty zanechávaly na zádech tlčeného ubožáka krvavé pruhy. Právě takové pruhy se objevily i na Rámakršnových zádech...

Co to znamená? Jde tu o obnažené, ničím nechráněné lidské svědomí. Takové svědomí nedovoluje, abychom unikli do sebe sama, do našeho osobního života, nebo abychom se schovali za nějakou přechytralou ideologii, která člověku brání v tom, aby viděl utrpení svého bližního. Takové svědomí nedopustí, aby se osobnost přizpůsobila společnosti, která ji obklopuje.

Sověští psychiatři a kágébáci mají do jisté míry pravdu, když tvrdí, že všichni, kdo se v SSSR rozhodnou vystoupit proti existujícímu režimu, jsou duševně narušení lidé. Obnažené, bolestivé svědomí, nemožnost žít „ve lži“ a zlu, slabá adaptibilita k takové společ-

2 Pavel Litvinov (1940–), fyzik, pedagog, obránce lidských práv, vnuk Maxima Litvinova (roku 1930 jmenovaného lidovým komisařem zahraničních věcí, za Stalina sovětským ministrem zahraničí a velvyslancem v USA). Pavel Litvinov se účastnil demonstrace na Rudém náměstí v srpnu 1968 na protest proti okupaci Československa, roku 1968 odsouzen k pěti letům vyhnanství za účast v demokratickém hnutí, roku 1974 odešel do emigrace, žije v USA, věnuje se obraně práv vězňů.

3 Vladimir Dremljuga (1940–2015), leningradský dělník, v letech 1968–1974 vězněn za účast na demonstraci na Rudém náměstí v srpnu 1968 proti okupaci Československa; od roku 1974 žil v USA.

nosti jsou skutečně příznaky toho, že člověk vykročil za hranice konformity a měšťáctví. Není proto náhoda, že mezi účastníky demokratického hnutí jsou opravdoví hysterici, psychopati, schizofrenici atd. Takoví lidé však figurovali ve všech významných lidových, náboženských a politických hnutích. Stačí uvést, jak velké množství narodovolců⁴ se zbláznilo ve věznicích a v táborech nucených prací carského Ruska!

Chtěl bych připomenout velkou francouzskou hrdinku Janu z Arku s jejími „viděními“, jež provázela celou její cestu sebeobětování.

KGB se snaží kalkulovat s psychickou vyšínutostí některých účastníků demokratického hnutí, pokouší se využívat duševně nemocné lidi při vyšetřování i u soudu a rovněž k tomu, aby zdiskreditovala opozici.

Pro přemýšlivého člověka jak v SSSR, tak na Západě však kalkul s duševně nemocnými pouze odhaluje cynickou nemravnost sovětské tajné policie, stranického a státního byrokratického aparátu.

Narodil jsem se v dělnické rodině. Můj otec byl traťmistr, matka nequalifikovaná pracovnice. Otec zahynul na frontě v roce 1941. Matka se na konci války přestěhovala se mnou a s mojí mladší sestrou z města Frunze do otcova rodiště, Borzny, malého městečka na Ukrajině, k mé babičce z otcovy strany.

Nemá smysl, abych vyprávěl o životě v té době: veškeré obyvatelstvo země, s výjimkou byrokratické věrchušky, trpělo neustále či velmi často hladu.

Moje babička byla hluboce věřící člověk. Věřícími jsme se stali i já a má sestra. Vzpomínám, s jakým rozechvěním jsem si v šesti letech přečetl dětskou knížku o Ježíši Kristu. Matka, ateistka, se nás různě pokoušela přesvědčit, že Bůh neexistuje. Její argumenty se však hroutily při setkání s naší osobní životní zkušeností. A tato zkušenost spočívala v tom, že naše babička byla vědma. Odříkávala zvláštní modlitbu nad dítětem postiženým „kojeneckou nemocí“ (dnes tomu rozumím tak, že se jednalo o nemoc neurotického charakteru), úlekem nebo „uhranutím“ (čemuž nerozumím ani dnes). Moje matka se babiččině medicíně vysmívala, nemohla však nic namítat proti očividnému faktu, že se téměř všechny děti skutečně uzdravily. A nejen to, lékaři z nemocnice, kde matka pracovala, se naučili rozpoznávat příznaky „babiččiných“ nemocí a příslušné pacienty směřovali přímo k ní.

V osmi letech jsem onemocněl kostní tuberkulózou. Matka napsala dopis Chruščovovi, v němž prosila o mé umístění do sanatoria pro léčbu tuberkulózy (místní lékaři mi neuměli nijak pomoci). Dostal jsem poukaz do sanatoria. (Matka je za to dodnes Chruščovovi

4 Narodovolci – příslušníci osvětové, levicově teroristické organizace Narodnaja volja, vzniklé na konci sedmdesátých let 19. století a bojující proti samoděržaví za demokratizační reformy; po řadě předchozích pokusů spáchali roku 1881 úspěšně atentát na cara Alexandra II.

hluboce vděčná, já o dost méně: v zemi, kde je lékařská pomoc bezplatná, má být poukaz do sanatoria standardní záležitostí a není kvůli němu nutné obtěžovat vládu.)

Velmi dobře si pamatuji první den v tuberkulózním sanatoriu. Na pokoj mě přivedli zrovna v době oběda. Jako první chod se podával boršč, jako druhý bramborová kaše, jako třetí – hroznové víno. Po polohladovém životě na venkově to byl přímo přepychový oběd. Hrozný jsem viděl poprvé v životě, takže jsem se na ně okamžitě vrhl, pak jsem začal lačně hltat boršč. A najednou do mého talíře spadl kousek chleba, za ním druhý – poté následovaly ohlodané větvičky od hroznů. Zmateně jsem se rozhlížel kolem sebe a hledal jsem nepřítele. Házel kdekdo, ale dlouho se mi nedařilo zahlédnout někoho přímo při hodů. Nakonec je nepřítel nalezen, přelézám k němu na postel a začínám ho tlouct. Co mohl mně, zdravému vesnickému chlapci, udělat on, po léta připoutaný k lůžku?

Vešla sestra, a když spatřila bitku, chtěla mě odvléct do izolace, na „samotku“. Rozeřval jsem se a vysvětlil jí, že jsem si nezačal. Vynadala nám oběma a šla pryč.

Ze všech postelí se začalo ozývat slovo „deka“. Vycítil jsem v tom slově hrozbu a požádal chlapce s nejsympatičtější tváří, aby mi vysvětlil, co to je. Vysvětlil, že v noci přijdou starší chlapci z jiných pokojů s berlemi, přehodí přese mne pokrývku a budou mě mlátit.

„Ale proč?“

„Seš seksot.“

„Co to znamená?“

„Bonzák.“

Tohle slovo jsem znal. Začal jsem mu dokazovat, že je to nespravedlivé, že za všechno můžou oni sami. Trpělivě mi objasnil, že dospělí jsou vždycky zaujatí proti dětem a v trestání dětí jim nelze pomáhat. To jsem pochopil, souhlasil jsem s ním, ale vysvětlil jsem mu, že když jsem o tom nevěděl, mohli by mi to odpustit. S tím nesouhlasil.

Večer jsem s hrůzou očekával příchod noci. Jedinou záchranu jsem viděl v tom, že bych se schoval pod postel. Schovat jsem se však nestačil. Do pokoje vtrhli velcí hoši, jedenácti- až dvanáctiletí, s berlemi. Jenže... zamířili nikoli ke mně, ale k chlapci, který nejvíc ze všech vyžadoval „deku“. Žertovně na něj poklepali berlemi a odešli. Moje vyjednávání s chlapcem se sympatickou tváří bylo zjevně úspěšné.

Co znamená slovo seksot, jsem pochopil až v dospělosti.

V sanatoriu se samozřejmě prováděla intenzivní ateistická propaganda. Jelikož většina z nás byla z venkova, byli jsme téměř bez výjimky věřící.

Přidělili nám chytrého vychovatele. Přicházel za námi po vyučování a velice rozumně vysvětloval, proč Bůh neexistuje. Všichni, kromě mne, mu kvapem dali za pravdu. Já se s ním do debaty nepouštěl, ale po jeho odchodu jsem vyprávěl o různých zázracích (nejen o babiččiných). Během příštího rozhovoru vychovatel překvapeně zjistil, že všichni opět věří v Boha a snášejí k tomu nové argumenty. Nakonec poznal, že jeho hlavním protivníkem jsem já. Rychle zlomil

můj vzdor týkající se zázraků z Kristova života, „obnovování“ ikon⁵ atd. Ale s babičkou se ani on nedokázal snadno vypořádat. Odcházel a sliboval, že objasní ten či onen jev při příští návštěvě. (Jak se dnes domnívám, odcházel si pročíst patřičné knihy.) Nakonec byly všechny mé argumenty rozmetány za pomoci teorie sugesce a hypnózy. Ale vzdát se v nějakém sporu není nikdy příjemné. Dlouho jsem přemýšlel a přišel jsem na rozhodující argument. Vtip byl v tom, že babička léčila i kojence.

Zeptal jsem se vychovatele, jak je možné něco vsugerovat dítěti v takovém věku. Upadl do rozpaků a nevěděl si rady. Potom slíbil, že mi vysvětlí i tuto věc, ale později. Uběhlo mnoho dní, než svůj slib splnil.

Vysvětlení bylo následující: sugesce se v daném případě provádí na matce dítěte. Matka začíná věřit v jeho uzdravení a v důsledku toho se jí pronikavě zlepšuje kvalita mléka. A právě díky tomuto obzvlášť blahodárnému mléku se prý dítě uzdraví.

Takto jsem se stal ateistou. Babičce jsem napsal diplomatický dopis, v němž jsem vysvětlil, že Bůh neexistuje, a prosil ji, ať mi odpustí můj čerstvě zrozený ateismus. (Babička snila o tom, že svou magickou modlitbu předá právě mně, byla však nucena předat ji mé tetě, která se vůbec nechystala stát vědmou.)

Vyprávění o životě v sanatoriu není nijak zajímavé – stesk, snění o svobodě, o rodině, rozhovory, knihy, učení. Je to něco jako věznice, ale s dobrou stravou, s vlídným chováním personálu vůči trestancům (s malými výjimkami to všechno byli lidé, kteří se k nám chovali srdečně a soucitně).

Zmíním se pouze o tom, co sehrálo významnou roli v mém duševním růstu.

Naše výchova byla „inkubátorová“. Celý svět jsme poznávali pouze skrze knihy, výuku a hovory s učiteli, takže slovo, myšlenka a idea hrály v našem životě hlavní roli. Ideologie, v které jsme byli vychováni, byla humánní. Tu ideologii jsme přijímali v čisté podobě, jelikož se nijak neprotínala se životem. Z etického hlediska jsem neviděl rozpor mezi morálními principy svého raného, křesťanského dětství, a těmi novými.

Na začátku sedmé třídy jsem se poprvé zamiloval. Stalo se to tak: z vedlejšího pokoje k nám přivezli na postelích děvčata, aby si s námi pohrála. Hráli jsme na „poštu“. Hra spočívá v tom, že každý někomu napíše, a přitom neprozradí své jméno. Příjemce odpovídá nazdařbůh. Abych na sebe strhl pozornost, začal jsem psát dívkám hrubosti. Ty pak naslepo odpovídaly, vznikaly komické situace. Nakonec se všechny dovtipily, kdo to napsal, a začaly mě zahrnovat odvetnými nezdvořilostmi. Obzvláštní zuřivost projevila Máša. A právě do ní jsem se zamiloval. Navrhl jsem jí, že se budeme „kamarádit“. Souhlasila. (Máša měla tuberkulózu kyčelního kloubu. Takových dívek nám bylo líto více než hrbatých: lékaři říkali, že nikdy nebudou moci родit.)

⁵ V pravoslaví se jedná o pojem („обновление икон“) označující zázračné projasnění vyobrazení na ikonách, někdy prováděné libou vůní.

Ke konci sedmé třídy mě ze sanatoria vyhodili, a začal jsem tedy žít nedaleko od něj. Psal jsem Máše dopisy, ale ona neodpovídala. Rozhodl jsem se, že za ní zajedu tramvají. Ale jak se jezdí tramvají, to jsem nevěděl. Měl jsem tři ruble, jenže zda to stačí na tramvaj, mi nebylo jasné. Druhý problém: kde koupit lístky? Šel jsem pěšky a v duchu nadával spisovatelům: proč někde ve svých knihách nepopsali, jak se kupují lístky na tramvaj (přece nás učili, že literatura je učebnicí života). Ptát se kolemjdoucích jsem se styděl: chápal jsem, že je směšné neznat takovou maličkost.

Když jsem přišel před sanatorium, poprosil jsem, aby zavolali Mášu. Dlouho se nic nedělo, nakonec se objevila a spustila mi na šňůrce lístek (první „moták“ v mém životě).

Na lístku vyličila, jak jedna dívka nedávno dostala dopis od chlapce. Dopis zadržela vychovatelka a přede všemi se dívce kvůli její „lásce“ vysmála. Máša prosila, abych jí už nepsal a nechodil za ní.

Vrátil jsem se domů a tiše přitom proklínal dívčí úklady...

Pokrytectví v sexuálních otázkách má úzkou spojitost s pokrytectvím oficiální ideologie.

Ve druhé nebo ve třetí třídě jsem se zamyslel nad problémem rození dětí u revolučních vůdců. Lenin měl ženu, ale žádné děti. To znamená, že Lenin byl slušný. Stalin děti měl – vychovatelka nám to říkala. To znamená... bylo strašné na to jen pomyslet... Pokoušel jsem se Stalina nějak ospravedlnit, ale nedokázal jsem to. Teprve asi v sedmé třídě jsem soudruhu Stalinovi odpustil tak povážlivou nepřístojnost...

Už jsem se zmínil o tom, že mě ze sanatoria vyhodili. A vyhodili mě z následujícího důvodu:

V naší třídě byl dvacetiletý mladík. Jeho vliv na třídu byl velmi silný. Měl románky s ošetřovatelkami a líčil nám erotické podrobnosti těchto známostí. Byli jsme z toho u vytržení a přáli jsme si co nejdříve vyrůst. Ošetřovatelky mu nosily víno, o které se s námi dělil.

Pod jeho vlivem disciplína ve třídě katastrofálně upadala. Věk dospěla tak daleko, že jeden žák hodil po učitelce kalamárem.

Já sám jsem se nikdy nedopouštěl výtržnictví ani jsem se nechoval příliš hrubě. Jenže k mému neštěstí jsme právě probírali Ústavu SSSR. Když jsem zjistil, že všichni občané mají právo na svobodu projevu, začal jsem tuto svobodu uskutečňovat v praxi.

Stačilo, aby se učitel podle mého názoru dopustil nějaké chyby, a už jsem zvedal ruku a zdvořilým tónem ho v tomto pochybení usvědčoval. Vlastně jsem ve třídě systematicky přispíval k porušování kázně, jelikož jsem se chytal jakéhokoli učitelova nepřesného výrazu, když křičel na darebáky.

Nakonec byla ve škole svolána schůze, která se usnesla na tom, že mi snížíli známku z chování „za hrubé jednání se školním personálem“, a tomu, který hodil kalamář, udělili důtku. Nesouměřitelnost těchto trestů mě hluboce pobouřila a začal jsem se chovat ještě vyzývavěji.

V té době nastoupil do sanatoria nový primář. Tento primář měl fixní ideu, že tuberkulózu rychle vyléčí. Aby toho dosáhl, začal provádět jednu operaci za druhou, po nichž se nemocný kloub stá-

val nehybným. Nehybnost kloubu – právě toho bylo zapotřebí k vyléčení kostní tuberkulózy. (Za několik let přišel nový primář, který měl diametrálně opačnou metodu léčby – neustálý pohyb kloubu!)

Otázka, zda podstoupit operaci, vyvstala i přede mnou. Dlouho jsem neváhal, volba byla jednoduchá: buď žít ještě několik let v sanatoriu, anebo být celoživotním invalidou – ale na svobodě. (Po mnoha letech jsem byl postaven před podobné dilema: buď strávím ještě několik let v psychiatrickém vězení ve vlasti, anebo na svobodě mimo vlast. To jsem váhal mnohem déle.)

Za několik měsíců po operaci mi dovolili chodit. Pět let jsem neviděl zemi, a proto jsem se hned v prvních dnech rozhodl vyjít ze sanatoria. V sanatoriu byla karanténa a vycházet ven bylo zakázané. Na schodech mě odchytila zdravotní sestra a vedla mě k primáři. A náhoda tomu chtěla, že se k ní cestou připletla vychovatelka a postěžovala si, že demoralizují děti – hrají s nimi karty. Primář vyslechl obě a prohlásil, že jsem vyléčen a mohu se ze sanatoria klidit pryč...

Posudek mi vystavili nevalný. Podle něj jsem měl obstojné schopnosti, ale byl jsem líný, podezíravý a nezdvořilý vůči personálu. S tímto posudkem jsem šel do normální školy. Zástupce ředitele řekl, že špatných žáků mají dost a že mě do školy nepřijme.

Nezbývalo než povědět, za co mi dali takovýto posudek (svoboda slova a vše ostatní). Poradil mi, abych své výhrady vůči učitelům sděloval mezi čtyřma očima po hodině, protože jinak podrývám kázeň a učitelovu autoritu. S tím jsem souhlasil.

Úroveň výuky byla v této škole horší nežli v sanatoriu, a já tu začal být považován za ucházejícího žáka.

Ještě jsem si nestihl uvyknout na běžné děti a běžnou školu, když přišla strašlivá zpráva, 5. března zemřel Vůdce. Celá třída spolu s učitelkou vzlykala. Chápal jsem hrůzu toho, co se stalo, a představoval si, jak teď budeme žít v kapitalistickém obklíčení. K těmto soužením se přidávaly výčitky svědomí: všichni pláčou, a já ze sebe nedokážu dostat ani slzičku.

Společenské postavení naší rodiny a výchova podobná inkubátoru mě stavěly do rozdvojené pozice, ve vnímání skutečnosti způsobovaly rozštěpení.

Na jedné straně jsem věděl, že žiji v nejkrásnější zemi na světě, která má v čele nejmoudřejšího a nejgeniálnějšího vůdce všech dob a národů – Stalina.

Na druhé straně jsem žil na společenském dně. Matka pracovala jako kuchařka v oděském sanatoriu. Dostávala třicet rublů měsíčně. Za takovou částku se teoreticky nedá vyžít. V praxi to však jde. Matka nemohla uživit dvě děti, a Ada proto žila u matčinych příbuzných ve městě Frunze. Takže jsem svou sestru téměř neznal.

V sedmé třídě, když jsem opustil sanatorium, jsme se s matkou tísnili na jedné posteli v ženské ubytovně. Po večerech chodili k dívkám mládenci – jeden den námořníci, druhý den policisté. Zůstávali u dívek přes noc. Matka se přede mnou pokoušela přehlušit všelijaké neslušné zvuky, asi podobně jako se v SSSR ruší zahraniční rozhlasové stanice, ale stejně neúspěšně.

Když jsem byl už v deváté třídě, získali jsme samostatnou místnost.

Kolem sebe jsem viděl právě takovou bídu, a u některých spolužáků dokonce ještě větší. Já jsem aspoň mohl chodit k matce do jídelny a jíst tam to, co nedojedli pacienti.

Rozpor mezi ideologií a životem, který mě obklopoval, byl do nebe volající. Ale zapochybovat o pravdomluvnosti knih a učitelů jsem nedokázal. Zbývalo hledat dočasné východisko. A to bylo nalezeno, jednak vlastním úsilím, jednak s pomocí dospělých. Jak žijí naši vládnoucí představitelé, o tom lid neví, neboť je to státní tajemství. Zato jsme přicházeli do styku se skupinou obyvatel, která si žila lépe. Byli to prodavači (dostávali málo, ale kradli), učitelé, lékaři a lázeňští hosté. Převážnou většinu těchto „zámožných“ lidí tvořili v té době v Oděse Židé. Stát se antisemitou bylo přirozené. Zaslepený národní nebo sociální protest v Rusku často vyvolával a vyvolává antisemitismus (nikoli bezdůvodně nazval Engels antisemitismus „socialismem pro hlupáky“).

Učil jsem se výborně a měl jsem za to, že všichni, kdo se učí špatně, jsou flákači, kteří si nezaslouží být komsomolci, a je nutné s nimi bojovat. Bojovali jsme (tedy my – členové třídního aktivu) dvojím způsobem. Za prvé, na komsomolských schůzích jsem vytahoval speciální poznámkový bloček, z něhož jsem předčítal jména těch, kdo napovídali, používali taháky nebo opisovali od souseda. Za toto chování mi chabí žáci přezdívali „školní četník“. A já byl na tuto přezdívku hrdý. Někteří žáci se rozhodli vmést mi své výtky přímo do tváře. V takovém případě jsem o tom mluvil na komsomolské schůzi, dokazoval jsem, proč je mé chování správné, a požadoval jsem, aby mí oponenti dokázali opak. Mlčeli a já se vysmíval jejich zbabělosti. Usnesení schůze se přijímala téměř jednohlasně, bylo jen několik, kdo se zdrželi.

Za druhé, po vyučování jsem zůstával se zaostávajícími žáky a věnoval se s nimi matematice, pomáhal jsem jim vypracovávat úlohy.

Pochvaly od učitelů mi zamotaly hlavu. Rostla ve mně nepřiměřená pýcha a ctižádost. Ty se ještě vystupňovaly v důsledku toho, že učitelé byli většinou překvapivě hloupí (po absolvování všech deseti tříd vzpomínám s láskou a vděčností pouze na tři učitele), a já měl za to, že se v daném předmětu orientuji lépe než oni.

Snil jsem o tom, že způsobím revoluci v matematice a filosofii. (Všechny své sny jsem vyložil v deníku. KGB tento deník v roce 1972 zabavila a moje zcela běžné, pošetilé, chlapecké touhy posloužily jako základ pro tvrzení, že se u mne od mládí projevovalo „mesianistické blouznění“.)

V zemi vládl kult Vůdce a vůbec silných jedinců, génů, kteří vedou lid k zářivým výšinám komunismu. Ne náhodou byli proto mými idoly Robespierre, Dzeržinskij,⁶ Karmeljuk (ukrajinský zbojník typu Robina Hooda) a z jakéhosi důvodu Napoleon, ale nikoli Petr I.

Předrevoluční literaturu jsem neměl příliš rád (kromě Černyševského *Co dělat?* a Turgeněvových *Otců a dětí*). Předně proto, že psaní idiotských kompozic o literatuře podle zadaného schématu vyvo-

6 Felix Dzeržinskij (1877–1926), ruský revolucionář a politik polského původu, zakladatel a vůdce česky, obávaný organizátor bolševických masových represí za občanské války.

lává nechuť k probíranému autorovi. Za druhé mě nudilo probírat se všelijakými nesmyslnými prožitky literárních postav, hrdinů Tolstého, Turgeněva, Gončarova a dalších. Něco docela jiného byl takový Pavel Korčagin!⁷ Křišťálově čisté myšlenky i skutky bez nějaké zatuchlé intelektuální reflexe. Psát o Gorkého *Matce* byla nuda, ale i tady se mi líbila Vlasovova bolševická neoblomnost. Majakovskij, pokorně přiznávám, se mi nelíbil – psal až moc složitě...

V otázce vztahů mezi pohlavími jsem po četbě Diderota dospěl k závěru „Pryč se studem!“ (což jsem také hlásal mezi spolužáky a učiteli). A obecně veškerou morálku jsem považoval za nutné racionalizovat, odstranit z ní veškerou formální zdvořilost a předsudky. Ale přirozený stud nedovoľoval zavést novou morálku do každodenního života. (Hledačství na poli morálky bylo vedeno nejen usilováním o její matematizaci, ale i protestem proti svatouškovství dospělých.)

Na konci deváté třídy došlo k mimořádné události. Jedné ze spolužaček se narodilo dítě. Dozvěděli jsme se o tom teprve na začátku nového školního roku. Všechny kamarádky ji přestaly navštěvovat a rozhořčeně odsuzovaly její „provinění“. Navrhl jsem svolat k této věci komsomolskou schůzi. Obvykle se komsomolských schůzí účastní třídní učitel. Já však třídnímu sdělil, že ho na této schůzi nebude zapotřebí a že by pouze překážel otevřené debatě (s učiteli jsem vůbec jednal velice troudale a oni mi jako premiantovi odpouštěli moji prostořekost).

Na komsomolské schůzi jsem promluvil o tom, jak se chovaly kamarádky naší „provinilé“. Prohlásil jsem, že sex je osobní záležitost každého člověka, naše spolužačka zajisté jednala nerozumně, ale je třeba jí pomoci. Svoji usvědčující řeč jsem zakončil slovy o tom, že většina žákyň naší třídy jen náhodou unikla osudu „postižené“ a že si samy počinají s námořníky značně nenuceně. Nikdo nic nenamítal a schůze přijala usnesení pomáhat mladé mamince.

Energie jsem měl až příliš. Nepohlcovalo ji ani učení, ani četba knih, ani aktivita ve školním komsomolu. Plně jsem tehdy přistoupil na skutečnost, že komunista musí hledat ve společnosti to, co je pro ni nejohrožavější, a k tomu pak napřít všechny síly. Tím zásadním byla hrozba války, špionáž atd. Oděsa byla hraniční město. To přirozeně vyústilo v myšlenku pomáhat s chytáním špiónů. V té době existovaly „brigády pomoci pohraničnickům“, do jejichž řad vstupovala mládež. Tyto brigády chodily po nocích k hranici, cvičily se v chytání špiónů, ve střelbě. Bylo to trochu nezázivé, zato to však plně souznělo s úmyslem vytknout si životní úkoly.

Moje angažmá v brigádě skončilo neslavně. V noci na 7. listopad nás povolali na stráž a oznámili nám, že se očekává výsadek špiona.

Rozmístili nás mezi pohraničníky v takových vzdálenostech, aby jeden viděl na druhého. Ležíme a čekáme. Uběhlo několik hodin. Najednou vidím tři postavy. Křičím: „Stůj, kdo je tam?“

Ukázalo se, že dva pohraničníci opustili své pozice a vedou namol opilého velitele hlídky.

⁷ Hlavní hrdina prózy Nikolaje Ostrovského *Jak se kalila ocel* (Как закалялась сталь, 1934), typického díla socialistického realismu.

První reakce – udat velitele hlídky. Druhá – pochyby o schopnostech naší brigády.

S brigádou jsem nadobro skoncoval poté, co velitel hlídky s nehorázným cynismem vykládal historky o Berijovi. Vychutnával si Berijova sexuální dobrodružství, jeho násilnosti vůči politicky vězněným ženám. Odpor jsem začal pociťovat stejně k Berijovi, jako k veliteli.

Nastal rok 1956. Přišel k nám na návštěvu jeden námořník, nižší důstojník. Vyprávěl všelijaké historky. Mimo jiné prohlásil, že Lenin byl velmi dobrý člověk, kdežto Stalin – mnohem horší. Rozčílil jsem se a oznámil mu, že bude-li říkat podobné věci, nahlásím to na patřičných místech.

Za nějaký čas jsem podal přihlášku do KGB s prosbou, abych byl přijat do jejich školy. Cíl byl jednoduchý. Tou nejdůležitější věcí byla válka. Já sám se bít nemohu (kvůli kostní tuberkulóze). Ale se špióny bojovat dokážu (o vnitřních nepřátelích jsem neuvažoval, neboť se zdálo, že mohou být jediné špióny).

Pozvali mě na KGB. Dlouho jsem jim vysvětloval, že jsem premi-
ant, aktivní komsomolec atd. A teď se chci, jak jinak, stát vyšetřovatelem. Odpověděli mi, že vyšetřovatelem může člověk být až poté, co sloužil v armádě, a jelikož jsem prodělal tuberkulózu, je moje přání nespelnitelné. Začal jsem jim vysvětlovat, že jsem připraven stát se čímkoli, jen když budu moci pracovat v KGB. Jako šifrovatel – mám přece matematické nadání. Jako překladatel – jelikož mám jedničku z němčiny. Neznamená to sice opravdu kvalitní znalost jazyka, ale jsem odhodlán ho ovládnout skutečně skvěle. Odpověděli odmítavě, přičemž stále poukazovali na moji tuberkulózu.

Nyní chápu, že měli docela jiné starosti. Byl tu rok 1956 a každý z nich myslel pouze na to, jak se vyhnout vězení za své vlastní zločiny. Vždyť mi mohli nabídnout, abych se stal donašečem, tajným spolupracovníkem. Myslím, že bych s radostí souhlasil.

Dostávám se k ústřednímu momentu svého vnitřního růstu.

Jednou po vyučování ke mně přišla moje dobrá kamarádka, „spolubojovnice“ z nejrůznějších komsomolských akcí, dcera významného velitele pohraniční stráže, a řekla, že mi chce povědět něco velmi důležitého a tajného.

Vyprávěla mi o Chruščovově tajném referátu. Neznamenalo sice ani desetinu z toho, co Chruščov řekl, ale i tak toho napovídala dost, aby se v jediný okamžik od základů zhroutila veškerá má ideologie – víra v genialitu soudruha Stalina a v jeho nekonečnou dobrotu vůči pracujícím.

Až do večera jsem chodil rozrušený po ulicích, pak jsem se obrátil na přítele a všechno mu vylíčil (byl rovněž zapálený pro velké ideje, a proto s ním bylo možné mluvit). Celou noc jsme prochodili, probrali vše z různých stran, a nakonec dospěli k závěru, že „jsou to všechno mizerové“. Věděli o tom, ale mlčeli – jsou to zbabělci, a ne komunisté, Chruščov klesl v mých očích hned po Stalinovi. A jestliže byl Stalin lump, pak bylo třeba v tichosti napravit to, co způsobil, a nemluvit o tom nahlas. (Později jsem se setkával s mnoha dospělými pitomci, kteří tvrdili totéž.)

V desáté třídě jsem se zúčastnil oblastního kola matematické

olympiády. Nejlepšími účastníky olympiády se stali židovští mladíci. Byli vzdělanější než já. Sblížil jsem se s nimi, neboť můj antisemitismus byl sociální, nikoli zoologický. Přátelství s jedním z nich způsobilo první trhlinu v mém antisemitismu. Antisemitismus jiných lidí u mne začal vyvolávat odpor.

Když jsem nesl na universitu své doklady, zaslechl jsem následující hovor mezi dívkami, kterým se doklady odevzdávaly: „Tohle – a Ukrajinka? Podle ksichtu je to jasná Židovka. Má to marný, potopíme ji u zkoušek.“

Ta slova mnou hluboce otrásla. To tedy znamená, že ti, kdo vládnou zemi, jsou antisemité. Ale vždyť jsou to komunisté, nemají právo být antisemity (sobě samému, jakožto soukromé osobě, jsem antisemitismus dovoloval).

Vracím se trochu nazpátek. V deváté třídě jsem zajel do Borzny, za babičkou. Zase jsem viděl, jak léčí děti, a opět přede mnou vyvstaly předchozí otázky. A samozřejmě jsem si vzpomněl na teorii „obzvlášť blahodárného mléka kojící matky“. Začal jsem číst knihy o sugesci a hypnóze. Pustil jsem se do hypnotizování svých kamarádů. Ale sugesce a hypnóza nedokázaly vysvětlit uzdravení kojenců. V prvním ročníku na universitě jsem narazil na předrevoluční knihu o telepatii. „Fenomén“ mojí babičky začal být jasnější. Nadšeně jsem se začal zabývat telepatii a později jógou.

Studium na universitě bylo snadné. Po přednáškách zbývalo hodně volného času. Komsomolská práce v rámci university mě neuspokojovala – omezovala se na vylepšení prospěchu, na kolektivní návštěvy divadel, biografů. A to bylo všechno...

Spolu s několika dalšími studenty jsem se dočetl o matematickém kroužku na moskevské universitě, ve kterém studenti řešili závažné vědecké problémy. Začali jsme naléhat na profesory, aby takový kroužek otevřeli i u nás. Stalo se. Vedla ho jedna poměrně hloupá lektorka (v Moskvě měli výuku na starosti nejvýznamnější vědci). Dávala nám úlohy z učebnic. Byla to nuda. Kroužek nás omrzl a rozpadl se.

Ke komsomolu jsem se v té době stavěl negativně, protestoval jsem proti demagogii, hurá optimismu, proti tomu, že účast v komsomolu se omezuje na platbu členských příspěvků.

Jeden z mých přátel mě však přesvědčil, že je zapotřebí komsomol nikoli kritizovat, ale vlastní činností ho reformovat. Takovou vhodnou činnost spatřoval v „lehké kavalerii“. (Časem se naše cesty ostře rozešly: on se dal na čistou vědu, já se pokoušel balancovat mezi vědeckou a společenskou aktivitou. Několikrát přijel do Kyjeva, chtěl za mnou zajít, ale přátelé ho varovali, že je to nebezpečné, a on ztratil odhodlání. Nu což, každý má nárok mít strach, ne-li z morálního, tedy z právního hlediska: obhájil disertaci, stal se vedoucím laboratoře, dostával čestná uznání.)

„Lehkou kavalerii“ tvořili studenti a mladí dělníci. Její činnost spočívala v tom, že pronásledovala prostitutky, zloděje, spekulanty, „hejsky“. Hejsky chytily a domlouvali jim. Když to nepomáhalo, ostříhali jim vlasy, rozřezali kalhoty, seřízli podrážky.

Osobně jsem hejsky opovrhoval kvůli jejich duchovní prázdno-

tě, ale protestoval jsem proti tomu, aby byli trestáni. A v této věci jsem prosadil svou: přestali jsme je pronásledovat.

Když se tu a tam podařilo chytit spekulanta, zabavili jsme mu zboží, schovali ho do zvláštního trezoru, a spekulanta předali policii. Neměli jsme právo zabavovat zboží, ale policie nás k tomu podněcovala. Pokud se spekulantovi nebo zloději podařilo zamést stopy, byl bit. Náš štáb se nacházel v protileteckém krytu. Když nadcházel čas bití, někteří z nás, „citlivky“, se vzdávali z místnosti poté, co se spouštěla siréna a začínal výprask. Na mlácení jsme také neměli právo, ale policisté nám to radili, pokud neexistují přímé důkazy. Jeden z výrostků, člen našeho oddílu kavalerie, mlácení velmi holdoval. Všiml jsem si toho a začal jsem naléhat, aby ho v době výprasků odváděli jinam – vždyť z něj bude sadista.

Já a ještě několik dalších studentů – členů štábu – jsme začali proti bití protestovat. Většina však velice logicky dokazovala, že jsme prohnili inteligenti a že bít tyto lumpy je potřeba.

Styděli jsme se za své slabé nervy...

Jednou jsme chytili mladého lupiče. Nabídl nám svou pomoc: „Vím o místech, kde se scházejí tuláci, prostitutky, zloději, pomůžu vám je pochytat, když mě vezmete do štábu“. Tato nabídka se většinou z nás zdála odporná, takže jsme odmítli. Bylo zjevné, že se stal lupičem z romantických důvodů a náš štáb ho přitahoval z týchž pohnutek – romantika pátrání, kult síly.

Členství v „lehké kavalerii“ člověku postupně otvíralo oči, velmi zřetelně rozkrývalo mnohé jevy, odhalovalo metody a podstatu boje se zločinností v SSSR.

Vedl jsem sektor prodeje. Chodili jsme do jídelny a objednávali jídlo a nápoje. Potom jsme chtěli po číšnících, aby přinesené věci zvážili. Obvykle vycházelo najevo, že přineseného je oproti objednanému mnohem méně. Byl sepsán protokol. Vedoucí nebo šéfkuchař nás zval do samostatné místnosti a nabízel vodku, nějakou delikatesu k zakousnutí, a dokonce své vlastní hodinky. My, přesvědčení komsomolci, jsme zanášeli do protokolu i tyto jeho nabídky.

Nejčastěji bylo třeba bojovat se spekulanty. Navrhl jsem ve štábu vyvěsit plakát s Leninovým citátem: „Spekulant je nepřítel lidu.“ (Víra v magickou sílu slova byla tak veliká, až jsem se vskutku domníval, že většina mladých spekulantů při spatření slov samotného Lenina nahlédne hlubinu svého pádu a napraví se.)

Po moskevském festivalu (rok 1957) se v Oděse objevilo mnoho černochů, Arabů a jiných cizinců. Prudce vzrostla prostituce. Vrhli jsme se do boje s prostitutkami. Chodili jsme po parcích a odchytávali párečky ukryté za keřky. Propadali jsme se hanbou, ale co se dalo dělat – *muselo* to být.

Vzpomínám si, jak jsme chytili jednu dívku a přivedli ji na okresní výbor komsomolu. Tajemník okresního výboru před ní začal přednášet burácivou řeč o tom, co je to čest sovětské dívky. Dívka houževnatě trvala na tom, že její pohlavní orgány patří pouze jí a komsomol se nemá co plést do jejich zužitkování (říkala to samozřejmě o dost drsněji). Nicméně pod hrozbou věznění kapitulovala a přiznala svou vinu.

Měli jsme mezi sebou jednoho mladého dělníka, který uměl provinilcům domlouvat nejlépe ze všech. Jednou jsme chytli studentku místní průmyslovky, která se v parku oddávala radovánkám s vojákem. Náš řečník ji zavedl do oddělené místnosti a začal k ní promlouvat o panenské hrdosti, cti a tak dále. My ostatní jsme stáli za dveřmi a umírali smíchy – natolik to všechno byly knižní banality. Pronášel je však velmi působivě. Dívka propukla v hysterický pláč. Po rozhovoru jsme ji varovali, že v případě opakovaného přestupku to nahlásíme do školy a bude odtud vyloučena. Zapřísahala se, že s tím už nikdy nezačne.

Moje někdejší učitelka musela jednou na čas do nemocnice. Po propuštění mi vyprávěla následující: Tamější primář, Žid (to zdůraznila), drží na zvláštním pokoji zdravé lidi. Ti jsou na oko léčeni. A po tomto „lčeni“ jim vydávají osvědčení o tom, že trpí těžkými chorobami. Na základě těchto osvědčení získávají různé výhody – bezplatné lázně, invalidní důchod, osvobození od práce atd. Vědí o tom všechny zdravotní sestry i lékaři, pohoršují se nad tím, ale bojí se proti primáři vystoupit. Učitelka mě požádala, abych tu věc prošetřil. Varovala mě však, že primář má sestru – a ta je vedoucí na okresním odboru zdravotnictví. Jestli se dozví, že se o něj začínají zajímat, bude převeden do jiné nemocnice.

Napsal jsem zprávu na policii, v níž jsem upozornil, že bude nutné, aby šetření proběhlo v co největší tichosti. Policisté přislíbili, že se vynasnaží. Teprve za čtyři měsíce jsem byl předvolán na policii. Tam mi sdělili, že primář už zhruba čtyři měsíce v nemocnici nepracuje a že mé informace se nepotvrdily.

Můj přítel K. chytil při činu tři muže, kteří kradli stavební materiál (vyváželi ho plně naloženými auty). Dva z nich předvedl na policii. Donutil policisty sepsat záznam výsledku. Policie slíbila, že vyšle vyšetřovatele na stavbu, odkud byl materiál odcizen. Vyšetřovatelé dorazili na stavbu po měsíci. Samozřejmě tam žádné rozkrádání neodhalili.

Na jaře se konalo zasedání „lehké kavalerie“. Na tomto zasedání mi bylo předáno pochvalné uznání Ústředního výboru ukrajinského komsomolu. Při jeho přebírání jsem se ale bohužel musel leda stydět: na zasedání došlo k velice nepěkné události. Jeden z „kavaleristů“ chytil špiona. Skutečného špiona. Předal ho do rukou policie. „Kavaleristé“ dali právě takové uznání jako mně. Zato policista dostal zlaté hodinky *s věnováním*. „Kavaleristé“ tento příběh vesměs znali a přijímali všechna ta uznání se značným rozhořčením...

Moje kamarádka se stala tajemnicí štábu. Jednoho dne jí náčelník štábu a jeho zástupce nabídli střevíčky z dovozu, zabavené u nějakého spekulantů. Přitom naznačili, že ji budou zásobovat ještě cenějšími věcmi (bylo pro ně obtížné před ní skrývat své akce). Kamarádka to odmítla.

Zahájili jsme tajné pátrání. Vyšlo najevo, že náčelník a jeho zástupce šmelí s věcmi, které berou spekulantům. V důsledku našeho matematického pedantství se celé pátrání poněkud protáhlo.

Přišlo zkouškové období a my jsme přestali docházet na štáb. Po zkouškách jsme zjistili, že náčelník a jeho zástupce zavelekli na

štáb prostitutku a znásilnili ji. Okresní výbor komsomolu náš štáb rozpustil, a ani při tom nesvolal všechny jeho členy: nikdo nechtěl, aby se klepy o této události příliš rozšířily. Násilníci dokonce nebyli povoláni k soudní odpovědnosti.

Rána byla příliš silná – zasáhla mou víru, že je možné jakkoli bojovat s hanebnostmi v naší společnosti.

V novinách se psalo, že má být zahájen XIII. sjezd komsomolu. Několik komsomolců z naší fakulty, včetně mne, napsalo dopis adresovaný sjezdu. V dopise jsme psali o formalismu v komsomolské práci, o tom, že většina komsomolců se společensky nijak neangažuje a že mnozí svým vlastním životem poškozují dobré jméno komsomolu. Náš hlavní návrh spočíval v tom, aby proběhla otevřená, nemilosrdná čistka komsomolu od všelijaké měšťácké pakáže a aby byly zpřísněny podmínky pro přijetí do komsomolu. Následovaly návrhy opravdové, poutavé činnosti. Komsomolci by kupříkladu mohli vlastními silami dát dohromady prostředky pro výstavbu kosmické rakety.

Po vášnivých debatách se k nám připojil tajemník fakultní komsomolské organizace. Připsal do dopisu svůj vlastní názor, poněkud odlišný od našeho, méně radikální.

S napětím a rozechvěním jsme očekávali odpověď z Ústředního výboru ukrajinského komsomolu. Odpověď byla příznivá. Sdělovali nám, že náš dopis byl projednán na zasedání ÚV a bude o něm jednat sjezd.

Netrpělivě jsme čekali na sjezd. Na sjezdu se však bohužel ani okrajově nedotkli problémů, které jsme předkládali. Na tomto sjezdu, stejně jako na všech ostatních, se v první řadě hlučně vytrubovaly grandiózní skutky komsomolu při obdělávání stepí.⁸ Od svých přátel, kteří se vydali zúrodňovat neobdělávanou půdu, jsme už věděli, že to, co se píše v tisku o celinách, je z velké části jen obvyklá demagogie.

Učitel, který přednášel dějiny KSSS, nám na semináři uložil projednat usnesení XIII. sjezdu komsomolu. Vzal jsem si slovo a nazval jsem tento sjezd „sjezdem žvanilů“. Po semináři si mě učitel vzal stranou a vysvětlil mi, že podobné výroky mi mohou způsobit velké nepříjemnosti. Hrdě jsem odpověděl, že nežijeme ve stalinových časech a každý má teď právo říkat, co chce. Učitel pouze pokrčil rameny.

Pod vlivem XX. sjezdu a maďarské revoluce z roku 1956 se všemi významnými universitami převalila vlna svobodného myšlení. Na moskevské, leningradské a kyjevské univerzitě začaly vznikat ilegální a pololegální organizace. Byly zničeny. Jenže my, studenti nižších ročníků oděské university, jsme o tom nic nevěděli. Události v Maďarsku jsme posuzovali podle toho, co se psalo v novinách.

Vlna svobodomyšlnosti dorazila na oděskou universitu v podobě nástěnných novin nesoucích titul *Myšlenka*. Jejich mottem byl Descartův výrok „cogito ergo sum“ („myslím – tedy jsem“). Vyšla dvě

8 Nikita Chruščov zahájil roku 1954 kampaň za obdělání nevyužitých půd, která mj. spočívala v rozorání asi 43 milionů hektarů stepí i zmrzlé půdy v asijských částech SSSR. Tento experiment a vůbec extenzivní způsob hospodaření se neosvědčil, došlo k narušení ekosystémů.

čísla, která vyvolala u studentů ohromný zájem. Připravil jsem článek pro třetí číslo.

V novinách se posuzoval jazz, Jesenin (tehdy jsme si poprvé přečetli jeho verše), futuristé.

Donesly se k nám zvěsti o tom, že se konala schůze stranického byra naší fakulty, na níž byly noviny odsouzeny za buržoazní ideologii. Jako jeden z argumentů posloužilo nešťastné motto. „Proč tam nedat ‚Proletáři všech zemí, spojte se!‘? Proč ten idealistický aforismus?“

Setkal jsem se s tajemníkem komsomolského byra a rozčileně jsem ho žádal, aby vysvětlil, kvůli čemu noviny zakázali. Tajemník řekl, že redaktori těchto novin jsou hejsci, kteří mají podle všeho kontakty se spekulanty. Naneštěstí jsem se s takovýmto vysvětlením spokojil. Ve vyšších ročnících proběhly komsomolské schůze, na nichž redaktory novin vyloučili z komsomolu a následně i z university.

O pár let později jsem si přečetl detektivní povídku v té době populárního sovětského „detektivkáře“ Ardamatského, která vyprávěla o celé této historii. Články z nástěnných novin zde byly podány naprosto lživě. Ardamatskij dal v povídce fakultní redaktory do souvislosti se spekulanty a spekulanty se zloději a špiony.

Ve třetím roce studia jsem byl zvolen tajemníkem komsomolské organizace za náš ročník. V této pozici jsem však nestihl udělat téměř nic.

Setkávali jsme se s dělníky jednoho závodu, který byl tehdy naší patronátní institucí. Přesně si to už nepamatuji: je možné, že my měli patronáž nad nimi. Domluvili jsme se, že budeme dělat společné kulturní akce. Nadto nás ještě žádali, abychom pomohli několika z nich dostat se na universitu. Nastal konec školního roku a jediné, co jsem splnil, byla příprava jednoho dělníka na matematicko-fyzikální fakultu naší university.

Někdy ve třetím ročníku jsem získal mnoho zajímavých přátel z mimouniversitních kruhů. Jeden z nich byl znalcem idealistické filosofie různých směrů. Bylo pro mne velmi zajímavé vést s ním debaty, ale vždycky jsem utrpěl porážku, jelikož on znal i tu jedinou filosofii, s níž jsem byl trochu obeznámen – marxistickou –, lépe než já.

Přibližně v téže době jsem se spřátelil s dcerou svého bývalého učitele Sikorského,⁹ který nás na střední škole učil logiku. Školu opustil, začal psát, stal se členem Svazu spisovatelů. Psal a píše dosud, ale nemá talent. Jeho názory představovaly směs ukrajinského nacionalismu a oficiální demagogie. Nacionalismus – narazil jsem na něj poprvé – mě šokoval (nyní chápu, že tu a tam mluvil oprávněně). Oficiální demagogie byla ještě odpudivější.

Byl to však relativně chytrý člověk, a proto jsem s ním debatoval s velkým zaujetím.

Jednou jsem mu vyprávěl o svém idealistickém příteli a ozřejmil mu, že nám přednášejí filosofii tak špatně, že nejsme schopni vést

9 Jakiv Sikorskyj (1904–1980), v letech 1926–1956 učitel v Oděse, poté se stal profesionálním romanopiscem, nedosáhl však širšího uznání.

diskuse s idealisty. Dodal jsem, že na vysokých školách je třeba přednášet i idealistickou filosofii.

Jindy jsem při společném hovoru vyjádřil své pochybnosti o hloubce Leninovy definice hmoty (v *Materialismu a empiriokriticismu*) a rovněž o Engelsově definici života. Asi tak měsíc po našem posledním setkání mě zavolali na kádrové oddělení naší university. Vedoucí kádrového oddělení (obvykle jsou to bývalí kágébáci, ale tehdy jsem o tom nevěděl) mě přijal velice vlídně a začal se vyptávat na moje plány do budoucna. Odpovídal jsem odměřeně, neboť mi nebylo jasné, nač to potřebuje vědět. Nakonec jsem se ho přímo zeptal, proč si mě zavolal. Vysvětlil mi, že všichni moji učitelé o mně referují s takovým nadšením, že si přál osobně poznat tak mimořádného studenta. Kromě toho, že to zjevně nebyla pravda, moje pýcha v té době už lehce splaskla a mně bylo nepříjemné poslouchat tak lichotivá slova. Zpozorněl jsem.

Vedoucí kádrového přešel k mým názorům. Odpovídal jsem ještě zdrženlivěji (třebaže jsem neviděl jakékoli nebezpečí, které by mi mohlo hrozit: věřil jsem, že stalinské časy jsou nenávratně pryč). Nakonec se zeptal, mám-li mezi přáteli nějaké idealisty (zejména tam, kde pracoval můj přítel). Rázem bylo všechno jasné – je za tím Sikorskyj (nikomu jinému jsem o tomto příteli nevyprávěl). Vydechl jsem úlevou: Sikorskyj neznal jméno dotyčného přítele. A bylo mi jasné, jakou mám v tomto rozhovoru použít taktiku. Rozhodl jsem se hrát roli tuctového samolibého hlupáka a tlachala.

Začal jsem mnohmluvně reprodukovat všechno, co jsem četl z marxistické literatury. Kádrovák se tvářil, že je nadšený mojí erudicí, ale po celou dobu stácel návodnými otázkami hovor k tématům, která ho zajímala. Z jeho komentářů k mým výlevům přesto čouhala hloupost. Bylo humorné hrát s ním takovouto lehce nebezpečnou hru. Dostali jsme se k *Materialismu a empiriokriticismu* (sám se na tuto práci zeptal). Požádal jsem ho o radu, jak chápat definici hmoty – je to tak geniální, že pro prostého studenta to není moc srozumitelné. Upřímně se přiznal, že i pro něj je to složité.

Potom opět převedl hovor na přátele. „Máte nějaké přátele tady na universitě?“ Vysvětlil jsem mu, že jsem se natolik zabral do studia matematiky, že na nějaké přátele nemám čas.

„S nějakými lidmi ale přece debatujete o filosofii?“

„To ano.“

„Zjevně se mezi nimi najdou chytrí a rozumní lidé. Rád bych se s nimi seznámil.“

„Jak si přejete. Znáám se se spisovatelem Sikorským. Často se spolu setkáváme a debatujeme.“

Zeptal se na adresu. Dal jsem mu ji. Potom se zeptal, jaké otázky spolu probíráme.

„Jestli je život na Marsu. Sikorskyj dokazuje, že ne, kdežto já tvrdím opak.“

Rozvláčně jsem mu objasnil, že moje hledisko je skutečně marxistické. Byl se mnou zajedno.

Nyní se domnívám, že jsem se tehdy nezachoval správně, jelikož nebylo stoprocentně jisté, že donášel Sikorskyj.

Vedoucí kádrového oddělení se mě zeptal, zda jsem se nepokoušel setkat s někým ze známých lidí. Rozhodl jsem se trochu si z něj vystřelit a vyprávěl mu o své cestě za Glebem Maximilianovičem Kržižanovským.¹⁰

Skutečně jsem jel ke Kržižanovskému, Leninovu příteli, člověku, který vystupoval proti Stalinovi. Chtěl jsem vědět, jak Leninův stoupenec vysvětluje stalinské období. Když jsem však ke Kržižanovskému přijel, otevřela mi dveře starší žena a řekla: „Jsem jejich služka. Gleb Maximilianovič je těžce nemocen a leží v kremelské nemocnici.“ V tu chvíli mě natolik zdrtila skutečnost, že Leninův stoupenec má služku, že jsem na setkání s ním už ani nepomyslel.

O služce ani o tom, že Kržižanovskij byl Leninův přítel, jsem se nezmiňoval.

V kádrovákových zracích se radostně zablýsklo, vytáhl zápisník a požádal mě, abych mu pověděl adresu, jméno a další údaje. Škodolibě jsem mu je nadiktoval. Když si to všechno zapsal, s nevinným pohledem jsem mu oznámil, že Kržižanovskij je starý bolševik a tak dále. Na tváři mého spolubesedníka se mihlo kratičké zklamání, vzápětí ho však vystřídal nadšení z osobnosti Kržižanovského. Přesvědčil se, že jsem neškodný blbec, a rozhovor kvapně ukončil. Stáli jsme mezi dveřmi a srdečně si tiskli ruce. Těsně před odchodem jsem se ho zeptal, proč si mě tedy vlastně zavolaal. Zopakoval, že dychtivě toužil seznámit se s takovým mimořádným studentem, a vyzval mě, abych za ním přišel pokaždé, když přede mnou vyvstane složitý ideový problém.

Takto proběhl první výslech v mém životě. V roce 1964 jsem se pokusil zopakovat tuto taktiku upovídáního blázínka, ale vyšetřovatelé byli chytřejší, a můj kousek nevyšel.

Druhá historka o Sikorském je také zajímavá.

Přečetl jsem si jeho právě vydanou novelu. Vyprávělo se v ní o tom, jak se prostý sovětský mladík stal seminaristou a začal rozumově i morálně upadat. Nestačil jsem se divit, když jsem v tomto mladíkovi poznal sám sebe – velké množství mých myšlenek, které jsem hlásal před Sikorským, bylo vloženo do úst seminaristy. Rozhořčilo mne však, že mé myšlenky skloubil se zcela protichůdnými ideami. Zeptal jsem se na tuto novelu Sikorského dcery. Jak mi potvrdila, její otec si je jist, že se stanu věřícím a špatně skončím. (Jádro celé věci bylo v tom, že jsem se v té době zabýval problémem smyslu života a v tehdejší oficiální literatuře byl tento problém považován za ryze náboženský.)

Jednou jsme se dozvěděli, že v Domě spisovatelů budou hovořit bývalí duchovní, kteří se zřekli víry. Šli jsme si je s přítelem poslechnout. Mladí duchovní vyprávěli o svém studiu v semináři a následně kněžské službě. Ústředním tématem jejich referátu byla sexuální dobrodružství biblických svatých. Já i můj přítel, oba ateisté, jsme byli pohoršeni oplzlostí „odpadlíků“. Obzvlášť odporná byla reakce ženské části publika – básnířek a spisovatelek. Při nejpikantnějších místech se chlápě chichotaly.

10 Gleb Maximilianovič Kržižanovskij (1872–1959), od roku 1893 člen KS, účastnil se předrevolučního podzemního bolševického hnutí, poté zástupce ředitele AV SSSR, člen ÚV KS a ředitel akademického ústavu zabývajícího se energetikou.

Po tomto vystoupení jsme přistoupili k Sikorskému a zavedli řeč na jeho novelu. Přerušila nás jakási mladá dívčina. Oznamovala Sikorskému, že se poznala v seminaristovi, a uvedla několik citátů, totožných s jejími vlastními výroky. Poté rozhořčeně poukázala na myšlenky, které nikdy nevyslovila. S přítelem jsme se rozesmáli a vysvětlili jí, odkud se u seminaristy tyto myšlenky vzaly. Sikorskýj se jal ozřejmovat intimní proces tvorby a „syntetickou“ podobu svého seminaristy. Sdělili jsme mu, že prosté smíchání protikladných myšlenek vede k jejich překroucení a že se jedná o primitivní způsob, jak diskreditovat ideologii svého protivníka. Sikorskýj mně i dívce prorokoval chmurný názorový vývoj. (Co je s ní asi teď?)

Po ukončení třetího ročníku jsem začal přemýšlet o své budoucí práci. Hlavní idea z dob, kdy jsem chodil do desáté třídy, zůstávala stejná: je třeba najít to nejožehavější. Přibyla myšlenka, že každý musí čestně vykonávat práci na svém místě. (Teprve po několika letech jsem zjistil, že se tomu říká „filosofie drobné práce“ a ve své době to bylo stavěno do protikladu vůči narodovolcům.)

Který z úkolů byl tím nejožehavějším? V té době se hodně mluvilo o disproporci mezi zemědělstvím a průmyslem, o velké zaostalosti zemědělských oblastí. I já sám jsem viděl nuzné živoření kolchozníků. Závěr jsem učinil rychle – je třeba jet do venkovské školy a pozvedat kulturní úroveň rolníků. S výukou to vypadá velmi špatně. Žebrácká mzda a nedostatek kreativity odrážejí mládež od učitelské profese. A i když se mezi mladými učiteli ve městech najde pár energických a nadaných jednotlivců, na venkov odjíždějí ti nejpasivnější a nejomezenější, smolaři a zoufalci. Měl jsem matematické schopnosti, měl jsem dostatek energie, a zdálo se mi proto, že mohu být na venkově užitečný.

Šel jsem na oblastní správu lidového vzdělávání a požádal, aby mě poslali do venkovské školy. Vedoucí správy se na mne podíval jako na idiota, nicméně pověření mi dal.

Vesnice ležela šedesát kilometrů od Oděsy. Byla malinká, tvořila ji jediná ulice. Do školy docházeli žáci i ze sousední vesnice. Jednalo se o takzvanou rostoucí školu (kdysi to byla čtyřletka, nyní šestiletka a časem se promění v osmiletku). Vyučoval jsem aritmetiku, geometrii a fyziku v páté a šesté třídě. V páté třídě bylo jedenáct žáků, v šesté dvacet.

Plat činil padesát rublů, z nichž polovinu jsem dával své bytné za stravu. Ubytování v domku platil kolchoz.

Nejvíce mě zpočátku ohromila chudoba místních rolníků. Třetína vesnice trpěla tuberkulózou. Někteří rolníci měli své vlastní krávy. Ale všechno mléko odevzdávali kolchozu. Moje bytná měla šestiletou dceru. Mléko téměř nikdy nepila.

S kolegy byla nuda: muži něco říkali, jen když se napili, a ženy se bavily o zahrádkách, které jim přidělil kolchoz, a o šatech. Záchranu jsem brzy našel v učitelce ruštiny a němčiny Alle Michajlovně. Absolvovala Pedagogický ústav a stejně jako já učila prvním rokem. Trávili jsme společně večery, rozmlouvali o literatuře, o žácích a o poměrech ve škole. Poměry jsme vnímali jako hodně divoké.

Ředitel školy byl alkoholik. Běžně přicházel do třídy opilý. Neu-

stále se nám pletl do výuky a vyžadoval, abychom dávali i těm nejhorším žákům dobré známky.

Na podzim nám pravidelně rušili hodiny – všechny žáky posílali na pole pomáhat kolchozu sklízet úrodu.

Dosud mám před očima nezapomenutelný výjev. Čistíme kukurici. V dáli se na cestě objevuje postava ředitele jedoucího na kole. Po chvíli padá na zem. Žáci komentují situaci: „Bardug je zas opilý.“

Disciplína ve škole je značně podlomená. V hodinách je rámus. Na učitelovy výtky skoro nikdo nereaguje. Žák páté třídy jednou odpověděl na mé napomenutí: „Abych ti nezlomil obě nohy.“ Za nedostatek kázně jsem částečně mohl i já sám. Nedokázal jsem najít míru mezi přísností a laskavostí. Měl jsem dojem, že je nutné působit pouze na rozum mých žáků a poskytovat jim možnost svobodného duchovního rozvoje. Měli rádi můj humor při hodinách, ale téměř mě neposlouchali. Učitelku ruštiny poslouchali ještě méně.

Každou třídu navštěvovali přerostlí žáci. V páté třídě, kupříkladu, byla osmnáctiletá dívčina, do šesté chodil devatenáctiletý chlapec se stejně starou dívkou (mně bylo tehdy dvacet). Oba přerostlí šestáci měli tuberkulózu. Dívka z páté třídy byla jednoduše líná a hloupá.

Celá pátá třída se třeba moří s písemnou prací. Ona vstane a podává mi prázdný papír: „Leonide Ivanoviči, já ničemu... nerozumím.“ Rudnu, oči schovávám v třídní knize. Třída ztichla – vyčkává, jak zareaguji. Nakonec ji přeskakujícím hlasem žádám, aby opustila třídu. Odmítá. Pokouším se ji vystrnadit násilím. Ona se nestydatě usmívá a zkouší se mě dotknout svým poprsím.

Někteří žáci přicházeli do výuky opilý.

Ve škole nebyly vůbec žádné pomůcky. Naléhal jsem na to, aby se nakoupily, ale ředitel mě ani trochu neposlouchal. Jednoho dne jsem měl za úkol povědět dětem o spojených nádobách. Na výuku se přišel podívat učitel ukrajinštiny. Předváděl jsem spojené nádoby na prstech a názorně jsem vše demonstroval na šestnáctiletém chlapci, který často chodil do školy opilý. Dejme tomu, že jde doma do sklepa, bere hadici, zasouvá ji do sudu a pije víno. On a sud tvoří spojené nádoby. Třída je z takovéto fyziky u vytržení.

Po hodině mě kolega přišel utěšit: „No vidíte, vždyť vy se dokázete obejít bez pomůcek.“

Já i Alla Michajlovna jsme mluvili s dalšími učiteli o tom, že je nezbytné zavést ve škole jiná pravidla. Učitelů bylo všehovšudy devět, čtyři z nich nás podporovali, tři byli proti: ředitel, jeho žena a učitelka botaniky, bývalá agronomka, která byla řediteli vděčná za to, že jí pomohl zbavit se otrocké práce v zemědělství („snadný“ učitelský chlebiček ovšem nezískala jen tak: na konci školního roku se odebrala do sanatoria, aby se léčila z neurózy, kterou začala trpět po roce výuky).

Po prvním čtvrtletí jsem dal v páté třídě pět čtyřek, učitelka ruského jazyka dokonce deset (z jedenácti možných). Na diktáty z ruštiny byl strašlivý pohled. Nejlepší žáci v nich mívali dvacet chyb, ti nejhorší sedmdesát a více. Před Allou Michajlovnou učila ruštinu ředitelova žena – naprosto negramotné stvoření.

Situace začala být neúnosná.

S Allou Michajlovnou jsme napsali dopis adresovaný okresnímu výboru strany a okresní správě lidového vzdělávání, ve kterém jsme vyličili, jak to ve škole vypadá.

O dopise se dozvěděl ředitel a dal nám na vědomí, že naše zpráva poškodí leda nás. Ještě není pozdě zajet do okresního města a vzít ji zpět.

Zpráva o dopise se rozšířila mezi kolchozníky, a jejich postoj vůči mně byl teď o něco vřelejší. Jednoho rána mě probudila bytná a povídá: „Večer přijeli k Bardugovi lidé z okresu, celou noc pili víno.“ Bylo jasné, že jsme prohráli.

Komise se přišla podívat na výuku nikoli k řediteli, ale k nám. Alle Michajlovně zadali, aby s dětmi napsala diktát. Večer jsme si k němu sedli a ve dvou ho opravovali. Pokud je v diktátě nějakých sedmdesát osmdesát chyb, není možné některé z nich nepřehlédnout. Nejdříve kontrolovala sešit ona, potom já, potom znovu ona. Navzdory tomuto trojímu filtru několik chyb uniklo, což jí bylo dáno za vinu. Následujícího dne se konala pedagogická konference. Ukázalo se, že jsme pouze dva – ostatní buď zachovali neutralitu, anebo vystoupili proti nám.

Hlavní výhrada, která byla proti nám vznesena, se týkala nerespektování metodiky vyučování. Vůči mně to snad bylo zčásti oprávněné: jednak jsem na universitě nestudoval metodiku výuky, jednak jsem mnohé z metodických pouček, o nichž mi říkal ředitel, považoval (a dodnes považuji) za nesmyslné. Vůči Alle Michajlovně bylo takové obvinění lživé – v ústavu dostávala za zkušební hodiny vždy hodnocení „výborně“.

Dále nás obvinili z pletichářství a na závěr udělila pedagogická konference nám třem (tedy i řediteli) důtku, zanesenou do našich osobních materiálů. (Po nějaké době jsme zjistili, že důtku řediteli zůstala pouze v ústní podobě.)

Alla Michajlovna začala naléhat, abychom školu opustili. Dokazoval jsem jí, že nemáme morální právo opustit žáky. Jenže ona teď žáky nenáviděla téměř stejně jako učitele (byla v jiném stavu, a v důsledku toho silněji prožívala chaos při výuce). Zkoušel jsem přivést žáky k četbě beletrie. Hněvivě se vysmívala těmto mým pokusům i mému uměleckému vkusu (pokud jde o něj, měla v jádru pravdu). Nakonec odjela. Později jsem ji navštívil v Oděse. Byl na ni hrozný pohled. Dítě se jí narodilo mrtvé (lékaři to vysvětlovali nervovým přetížením).

Stal se z ní misantrop.

Mohl jsem se obrátit na oblastní školskou správu – pracovali tam moji přátelé. Bojovat pomocí konexí mi však připadalo amorální.

Po odchodu Ally Michajlovny bylo nutné přidělit její předměty zbylým učitelům. Začal se předělávat celý rozvrh. Nabídli mi tělocvik. Vysvětlil jsem jim, že ve škole jsem byl od tělocviku osvobozen. Dále mi byla nabídnuta branná výchova, pracovní vyučování, zpěv, kreslení. Všechny tyto předměty jsem odmítl (sázelo se na to, že když začnu více vydělávat, budu ústupnější).

Nakonec mi nabídli němčinu. Německy umím špatně, ale ostat-

ní učitelé na tom byli ještě hůř. Pro děti jsem byl pořád tou nejlepší variantou. Souhlasil jsem. Do sborovny však vtrhla učitelka botaniky a začala mě obviňovat, že jí beru hodiny. Nabídl jsem jí, ať si tedy němčinu vezme ona. Ředitel přišel se šalamounským řešením: jí tři hodiny německého jazyka v šesté třídě, mně dvě hodiny v páté. Hotovo, domluveno.

Odučil jsem několik hodin němčiny, když mi učitelka botaniky navrhla, abychom si to vyměnili – prý je to na ni moc obtížné. Po výměně mne požádala, zda bych jí nepomohl s přípravou první hodiny v páté třídě: „Máte přece už jistou zkušenost.“ Zašel jsem k ní domů, ona postavila na stůl láhev a při víně jsme začali s přípravou na hodinu. Ukázalo se, že se německy učila na základní škole, na vysoké se učila anglicky a ve výsledku neumí tak ani tak.

Měl jsem co dělat, abych se nesmál: z abecedy uměla pouze o, a, e, i. Nakonec si napsala do učebnice ruskými písmeny německá slova a pod ně – překlad.

Anekdotické příhody jsem měl vždy rád, a proto jsem ji požádal o dovolení být přítomen na hodině. V tom mi vyhověla.

Na hodině jsem si sedl do lavice s největším darebákem. Učitelka začala číst text. Chyb jak máku. Lepší žáci (učili se přece celé čtvrtletí s Allou Michajlovnou a uměli německy v mezích probraného) ji začali opravovat. Pak už se výuka víc a víc proměňovala ve štvaniči na učitelku – nejhorší žáci ji opravovali, jak je napadlo.

Výtržník v mé lavici mě dloubl pod žebro (nejednali se mnou zrovna v rukavičkách) a pravil: „Vždyť nic neumí.“ Pohlédl jsem na něho přísným, „pedagogickým“ pohledem, nicméně pedagogicky odpovédět jsem nedovedl.

Očekával jsem, že mi po takové hodině německý jazyk přenechá. Ale kdepak! O přestávce se mě zeptala: „Tak co?“ Tváří v tvář takto svrchované nestydatosti jsem zůstal jak opářený a pouze jsem zablekotal: „Tak napoprvé to ujde. Jenom je nepříjemné, že žáci opravují učitele.“ – „Co bych tedy měla dělat?“ Po chvilce váhání jsem jí poradil: „Prostě jim řekněte, že schválně děláte chyby proto, abyste prověřila jejich znalosti.“

Týden nato za mnou o přestávce přišli páťáci a jednohlasně spustili: „Leonide Ivanoviči, víte, co si vymyslela? Ta je tedy mazaná!“ A vyprávěli o „jejím“ fíglu.

Na konci školního roku dala žákům závěrečnou písemnou práci – diktát, který musela odeslat na okresní správu lidového vzdělávání. Ředitel mě požádal, abych jí pomohl diktáty opravit (nejspíš tušil, jak se to s ní má). Sedl jsem si vedle ní a začal opravovat sešity. Bylo to něco příšerného. V každém delším slově dvě až tři chyby. A spousta chyb i u těch nejlepších žáků – jasný příznak, že jde o chyby učitele. Například všechna podstatná jména začínala malým písmenem.

Přišel ředitel a já mu objasnil situaci. Po chvíli našel řešení: „Vy opravujte chyby červeným inkoustem a vy modrým.“ Řídili jsme se jeho radou. Ale poslat takový diktát na okres nebylo možné. Dala jim tentýž diktát ještě jednou. Mám podezření, že ho napsala na tabuli a žáci ho pouze opsali (o takových diktátech na některých ško-

lách jsem se doslechl). V každém případě se na mne od té doby neobracela.

Může teď vyvstat otázka, jak jsem mohl přistoupit na podvod s diktátem, jestliže jsem zpočátku protestoval proti vylepšování známek?

Uběhl celý školní rok a já si za tu dobu učinil jasnější náhled na poměry ve škole i na samotného ředitele. Zjistil jsem, že ředitel za danou situaci vlastně zas tak nemůže. Požadovali jsme například, aby pátou třídu opustili dva přestárlí školáci, jelikož měli rozkladný vliv na ostatní. Ve třídě by pak zůstalo devět žáků. Jak nám vysvětlili, třída by v takovém případě byla zrušena. Potom by následovalo zrušení celé školy. Děti by pak musely chodit do sousední školy, deset kilometrů od naší vesnice, stejně jako žáci sedmé až desáté třídy. Kolchoz odmítá poskytovat vozidla pro převoz dětí. Žáci cestou kouří, rvou se, často do školy vůbec nedorazí. Pro děti z prvního stupně by to bylo velmi neblahé. Kdybychom dávali náležitě známky, všechny by nás vyhnali kvůli špatným výsledkům, přišli by právě tak špatní učitelé a nic by se nezměnilo. Samotného ředitele jeho práce k smrti netěší, dávno už ztratil iluze, že by mohl cokoli změnit. Prostředky k zabezpečení rodiny mu poskytuje především vlastní zahrada. Jeho alkoholismus je pokusem, jak uniknout neradostnému a nesmyslnému životu.

Je třeba změnit nikoli ředitele, ale celý vzdělávací systém, postavený na demagogii, lakování věcí na růžovo, honbě za procenty atd. Ten ale nelze změnit, pokud se nezmění celá společnost. Tehdy jsem ale neviděl lidi, kteří by usilovali o změnu společnosti. Zvolil jsem si jinou cestu – cestu vědy, filosofie a umění. Chápal jsem, že je to útek, ale neviděl jsem jiné východisko, byť jen čistě osobní. Rozhodl jsem se vrátit se na universitu. Stále více jsem pociťoval, jak je mé vzdělání nedostatečné a mé chápání umění, filosofie atd. omezené.

Po odjezdu Ally Michajlovny to začalo být naprosto nesnesitelné. Škola mi zabrala denně dvě až tři hodiny, půlhodinu jsem věnoval přípravě na výuku. Knihy téměř žádné (za 25 rublů se mnoho knih nepořídí). Promluvit si nebylo s kým.

Spřátelil jsem se se školním hlídačem, bývalým učitelem aritmetiky. Byl to naprosto nevzdělaný stařík. Ale alespoň o něčem se s ním dalo mluvit. Vyprávěl o životě před válkou, o válce samotné, miloval úvahy o lásce a smrti.

Pak jsem se seznámil s jedním žákem desáté třídy. Spřátelili jsme se hlavně proto, že ho zajímaly nejrozmanitější otázky. Znalostí měl pomálu, zato mi s radostí naslouchal, a dokonce se pouštěl do diskusí. Hovořil jsem s ním o vyšší matematice, filosofii, telepatii, literatuře, učil jsem ho nejružnější hry. On i celá jeho rodina trpěli plicní tuberkulózou. Kamarádil se s mojížačkou ze šesté třídy, devatenáctiletou dívkou. Kvůli tuberkulóze se nemohla systematicky učit. Scházeli jsme se u ní doma a všechny večery trávili hraním všelijakých her nebo vyprávěním.

Jí osobně jsem poradil co nejrychleji nastudovat učivo sedmého ročníku a složit zkoušky v sousední škole, aby mohla od nového školního roku odejít na průmyslovku. Začal jsem s ní psát diktáty

z ruského jazyka. Zpočátku měla v každém zhruba dvacet chyb, později nanejvýš dvě až tři. Doučoval jsem ji také algebru a geometrii. Všechny zkoušky udělala za „dobře“.

Na jaře přijeli do kolchozu mladí odborníci – zootechnik a agronom. Po práci se spolu scházeli, značně zmožení, a promýšleli velkolepé plány na transformaci celého kolchozu. Záviděl jsem jim jejich únavu i plány. Vysmívali se mé bezmoci, s níž jsem se potýkal ve škole. V kinech dávali v té době film *Kolegové* (*Коллегу*), natočený podle knihy Vasilije Aksjonova. V tom filmu mladí odborníci narážejí na všelijaké překážky, ale mužně je překonávají. Moji noví přátelé mi s odkazem na tento film vyčítali, že hodlám utéct z vesnice. Styděl jsem se před nimi, ale už jsem neměl sílu setrvat na venkově.

I oni před „idiotstvím vesnického života“ za rok utekli.

kyjev

Když jsem ukončil svou pedagogickou kariéru, přestěhoval jsem se do Kyjeva, jelikož jsem se v té době oženil.

V Kyjevě jsem nastoupil do čtvrtého ročníku. Na kyjevské universitě probíhala výuka matematiky na mnohem vyšší úrovni, a byla proto zajímavější.

Ve čtvrtém ročníku se vyučoval dialektický materialismus. Vyučující byl vcelku rozumný, přednášel nikoli podle knih, s důrazem na dialektiku. Můj zájem o filosofii byl stále vážnější. Na filosofických seminářích propukaly spory, kterých se živě účastnili tři čtyři studenti. Probírali jsme rovněž politickou ekonomii kapitalismu. První kapitoly Marxova *Kapitálu* byly velmi zajímavé, ale pak to začala být nuda, neboť vyučující nebyl dost inteligentní a do samostatného studia *Kapitálu* se mi nechtělo. Na seminářích z politické ekonomie jsme vedli soustavný odboj: kladli jsme vyučujícímu záludné otázky, přičemž jsme upozorňovali na paralely mezi kapitalismem a oním socialismem, ve kterém jsme všichni žili.

Měl jsem chuť lépe se seznámit s jogínskou filosofií, s filosoficko-náboženskými směry, které s ní souvisejí, a také s telepatií. Za tím účelem jsem odjel na měsíc do Moskvy. Od známých jsem tam dostal průkazku do Leninovy knihovny. Ukázalo se, že tato knihovna disponuje ohromným bohatstvím knih, a to i k tématům, která mě zajímají. Ale právě takto zaměřené knihy se téměř nedaly půjčit. Poradili mi, abych si knihy objednal ze speciálního katalogu, z kterého je z neznámých důvodů půjčovat šlo. Mystiky jsem se brzy přesytil, začalo to být nudné: lidská imaginace je poměrně omezená a absence jakýchkoli kritérií pravdivosti činí z mystických textů pláň fantazie. Z těchto dob u mne zůstal zájem výhradně o uměleckou stránku mystických děl (většina z nich nestojí ani v tomto ohledu za nic, ale některé tituly jsou skvělé, například díla Édouarda Schurého¹¹). Jogínská psychologie mi objasnila leccos z psychologie všedního života. Velkou váhu dodnes přikládám učení o tom, že psychiku je zapotřebí rozvíjet, usměrňovat. Okamžitě se nabízela souvislost s marxistickou myšlenkou o nezbytnosti vytvoření takové společnosti, v níž se pokrok projevuje skrze lidské vědomí, a nikoli prostřednictvím mechanických zákonů politické ekonomie.

Rádžajóga mě přivedla k tomu, že jsem se začal zabývat soustředěním. Po dvoutýdenním nácviku se však na jedné přednášce ukázalo, že jsem se natolik soustředil na jednu myšlenku, až jsem ztratil jakoukoli souvislost se skutečností. Vylekal jsem se, jelikož jsem pochopil, že bez zkušeného mentora mohu svou psychiku poškodit.

Velmi na mne zapůsobila jogínská etika. Poprvé jsem se setkal s pronikavou analýzou vztahu člověka k sobě samému, k ostatním lidem, k Bohu... Základní jogínská myšlenka, že „tělo je chrám ducha, a proto je třeba se k tělu chovat citlivě“, tvoří protiklad k tradičnímu křesťanskému nezájmu, ba dokonce opovržení vůči tělu. Třebaže svým založením mám v této věci blíže ke křesťanství, jogínský přístup k tělu jsem považoval a dosud považuji za lépe slučitelný s vědou.

¹¹ Édouard Schuré (1841–1929), francouzský spisovatel, filosof a muzikolog, zabýval se zejména výkladem náboženských a mytologických myšlenek.

První samizdat, s nímž jsem přišel do styku, obsahoval texty týkající se jógy, teosofie a také antroposofie, chiromantie. Teprve po absolvování university jsem se dostal k prvním samizdatově vydaným literárním dílům, k básním Vološina,¹² Cvětajevové, Mandelštama, k projevu Paustovského na obranu Dudinceva.¹³

Díky svému zájmu o jógu jsem se seznámil s jedním inženýrem. Sblížila nás i záliba ve vědecko-fantastické literatuře.

Můj nový přítel byl nadšeným obdivovatelem abstraktního malířství. Pro mě bylo nesrozumitelné, ale v té době jsem se už naučil přistupovat s úctou k názorům jiných lidí. Snažil se mi vysvětlit smysl abstraktního malířství, ale ani tak jsem nic nepochopil. Zato se ve mně probudil zájem o Vrubela, Rericha, Čiurlionise a van Gogha. Nakonec jsem si uvědomil, že snaha postihnout krásu za pomoci jedné jediné myšlenky je předem odsouzena k nezdaru (myšlenka přichází až po intuitivním uchopení).

Můj zájem o paranormální jevy vzrůstal o to víc, oč intenzivněji jsem se seznamoval s literaturou o telepatii. Se skupinou přátel jsme zašli na katedru psychologie a navrhli jsme zorganizovat telepatický kroužek. Jeden z učitelů této katedry prohlásil: „Inu, proč ne, záliba v telepatii je lepší než některé jiné záliby studentů.“ A přislíbil nám pomoc při pořádání experimentů.

V několika ústavech jsem vystoupil s přednáškou o telepatii, abych pro náš kroužek získal různě zaměřené odborníky.

V této době se objevily první články o telepatii v sovětském tisku. Dozvěděl jsem se z nich, že v Moskvě žije spolupracovník akademika Bechtěreva – B. B. Kažinskij,¹⁴ který ve dvacátých a třicátých letech společně s Durovem a Bechtěrevem prováděli telepatické experimenty. Zahájil jsem s Kažinským korespondenci a po písemné dohodě za ním zajel. Kažinskij mě přivítal velmi vlídně, protože ve mně viděl jednoho z mladých lidí, kteří pokračují v tom, co bylo v telepatii vykonáno před válkou. Za stolem jsme byli čtyři – Kažinskij, jeho žena, mladý lékař E. Naumov¹⁵ a já. Naumov vyčkal vhodné chvíle a navrhl mi, abych mu pomohl s pseudotelepatickým experimentem – a ve správnou chvíli do něj drknul nohou. Souhlasil jsem. Při předvádění triku se Kažinskij snažil odhalit podvod, ale nám se ho podařilo napálit. Vážně uvěřil, že je to telepatie. Velmi jsem se před ním styděl, ale nedokázal jsem z nastalé situace vyjít se ctí.

12 Maximilian Vološin (1877–1932), ruský básník ukrajinsko-německého původu, překladatel, výtvarník, literární a výtvarný kritik, představitel symbolismu.

13 Vladimir Dudincev (1918–1998), ruský spisovatel; jeho próza *Nejenom chlebem* (*He хлебом единым*, 1956) způsobila poprask a vyvolala široké diskuse, vykreslovala totiž postavu vynálezce, jenž vede letitý boj se systémem a sovětskou byrokracií. Kniha je chápána jako počátek poststalinického tání, oficiální kritikou byla zavržena. (V. Kočetov, o němž L. Pljušč píše dále, na ni reagoval sepsáním románu *Bratři Jeršovovi* [*Братья Ершовы*], 1958).

14 Vladimir Bechtěrev (1857–1927), ruský psychiatr, fyziolog, neuropatolog, zakladatel ruské reflexologie a patologické psychologie; zemřel za nevyjasněných okolností na otravu, možná na zásah bolševiků.

Bernard Kažinskij (1890–1962), průkopník sovětského spiritismu, autor spisu *Biologické radiové spojení* (*Биологическая радиосвязь*, 1962), který se zabývá telepatii.

15 Eduard Naumov (1932–1997), biolog, vedoucí parapsychologické laboratoře v Moskvě, vedl přednášky o mimosmyslovém vnímání. V březnu 1974 obviněn z pořádání nelegálních přednášek, za což byl odsouzen ke dvěma letům vyhnanství.

Zájem o Kažinského se rázem vytratil. Stanovil jsem si zásadu, kterou jsem se posléze v parapsychologii vždy řídil: „Parapsycholog má při experimentech za povinnost od počátku předpokládat podvod nebo sebeklam a provádět experiment tak, aby klam nebyl možný. Parapsycholog nesmí důvěřovat čestnému slovu.“

Při této cestě jsem se seznámil s jedním z nejlepších sovětských autorů vědecko-fantastické literatury – paleontologem Jefremovem.¹⁶ Po umělecké stránce jsou jeho práce velmi slabé, zato jeho fantazie mi připadaly skutečně vědecké. Stejně jako Ciolkovskij,¹⁷ i Jefremov se ve svých fantaziích pokouší zkoumat všelijaké vědecké hypotézy, rozvíjí je za hranice vědecky definovaného, ale vždy se drží dnešních vědeckých principů. V *Mlhovině v Andromedě* (*Туманность Андромеды*) zobrazil Jefremov komunistickou společnost, a to výstižněji než kdokoli jiný před ním. Zeptal jsem se ho na několik myšlenek, které jsou v románě jen lehce naznačené. Zejména mě zajímala „třetí signální soustava“. Tímto termínem, nakolik jsem mu porozuměl, označoval sblížení smyslového a rozumového principu v psychice člověka budoucnosti (telepatie je do tohoto pojetí zahrnuta jako samostatný prvek).

Potom jsme rozebrali problém dosažení fyzické nesmrtelnosti za pomoci vědy. Jefremov takovou možnost odmítal, já se snažil dokázat opak. Shodli jsme se pouze na nesmrtelnosti lidstva a na tom, že Engelsova teze o nevyhnutelné smrti lidstva je nedialektická.

Jefremov mluvil o tom, jak ho na fantastické literatuře začaly zajímat jiné problémy než dříve. V popředí jeho pozornosti jsou teď nejbližší perspektivy společenského rozvoje, konkrétně vysoce rozvinuté antihumánní společnosti (později napsal na toto téma román *Hodina býka* [*Час быка*]), a lidská psychologie, její neprozkoumané oblasti – psychologie krásna, parapsychologie atd. (na toto téma napsal román *Ostří břitvy* [*Лезвие бритвы*] – umělecky velmi špatný a z hlediska vědy zajímavý jen místy).

Jezdil jsem také do Leningradu za parapsychologem profesorem Vasiljevem.¹⁸ Vasiljev líčil velice zajímavé pokusy, které prováděl před válkou. Vyprávěl také o likvidaci sovětských parapsychologů za Stalinovy vlády. Zeptal jsem se ho na telepatické experimenty učiněné na americké ponorce Nautilus, o kterých se psalo v sovětském tisku. Vasiljev řekl, že má důvěryhodné informace o tom, že si zprávy o těchto experimentech vymysleli západní novináři, ale on pokládá za účelné na tyto zprávy příležitostně odkazovat, aby probudil zájem státních institucí o telepatii (pokud se sovětské úřady dozvědí o tom, že americké armádní kruhy se zabývají telepatii, zcela určitě

16 Ivan Jefremov (1907–1972), ruský paleontolog, myslitel a autor vědecko-fantastické literatury, v níž se zabýval úvahami o organizaci ideální a spravedlivé společnosti.

17 Konstantin Ciolkovskij (1857–1935), ruský průkopník v oblasti aerodynamiky, raketového výzkumu, teoretik cestování po vesmíru. Ve své době byl pokládán za pomateného.

18 Leonid Vasiljev (1891–1966), psychofyzikolog, předseda parapsychologické laboratoře leningradské university. Ve dvacátých letech se zabýval reflexologií, ve třicátých letech telepatii a paranormálními jevy, o čemž v šedesátých letech publikoval několik knih.

začnou zřizovat telepatické laboratoře. A následně opravdu vzniklo několik částečně či zcela utajených laboratoří).

Koncem roku 1961 jsem dostal dopis od československého parapsychologa Milana Rýzla. Rýzl mi sděloval, že přijede na tři dny do Kyjeva a chtěl by přednést referát o parapsychologii a rovněž si vyměnit názory na její rozmanité aspekty.

Zmínil jsem se o tom v rozhovoru s tajemníkem komsomolu mého ročníku. Tajemník zneklidněl a navrhl promluvit s předsedou fakultní stranické organizace, aby uvážil, jak má být Čech přijat. Předseda si nevěděl rady – přece jenom tu šlo o cizince – a zatelefonoval na okresní výbor strany. Tam zjevně rovněž nevěděli, co říct, a zavolali na KGB. No a tam už věděli všechno do detailu. Mne si pozvali na rektorát university, kde jsem se po půlhodině setkal s kágébákem Jurijem Pavlovičem Nikiforovem. Ten se mě vyptal na korespondenci s Rýzlem a potom vysvětlil, že přestože je Československo socialistická země, i tak je Rýzl cizinec, a to znamená, že se z něj může vyklubat nečestné individuum. Vybídl mě, abych byl po všechny tři dny v telefonickém kontaktu s ním, Nikiforovem, a poskytoval mu zprávy o tom, kde právě jsme, a také mu pověděl o obsahu Rýzlových hovorů.

Informovat ho o obsahu hovorů jsem se samozřejmě nechystal, ale s průběžnými telefonáty jsem naneštěstí souhlasil (moje morální zásady byly tehdy stále ještě „socialistické“). Nikiforov mě také požádal, abych se od Rýzla nehnul ani na krok.

První věta, kterou Milan Rýzl pronesl, byla: „Jsem tu jen na tři dny a chtěl bych, abychom byli spolu po celý čas.“ V duchu jsem se zasmál – přání KGB, mé i Rýzlovo se dokonale shodovalo. Rýzl byl velmi sympatický člověk, bezmezně zamilovaný do parapsychologie. Nezajímala ho politika ani literatura. Nikoli on, ale já zaváděl hovor na politická témata, jenže on byl vůči nim zcela hluchý. Debaty s ním byly tak zajímavé, že tři dni uběhly velice rychle.

Procházeli jsme se po Kyjevě, mluvili o parapsychologii, obhlíželi architekturu. Zcela náhodou jsem si všiml, že soustavně narážíme na jednu a tutéž tvář. Došlo mi, oč jde. Byl to první fízl v mém životě.

Nikiforovovi jsem telefonoval pravidelně.

Na nádraží, když jsem nakonec Rýzla vyprovázel, jsem opět zahlédl tutéž tvář onoho fízla. Trochu to dráždilo nervy, a přitom to bylo zajímavé (jako v detektivkách!).

Následujícího dne jsem se setkal s Nikiforovem. Vyslechl si mé vyprávění o Rýzlovi (je to parapsycholog, mluví pouze o parapsychologii atd.) a zeptal se, zda jsem si na něm nevšiml něčeho podezřelého. V tu chvíli jsem dostal chuť udělat si z toho balíka trochu legraci. Pověděl jsem mu, že za námi po celou dobu chodil jakýsi člověk, a vyslovil jsem podezření, že to byl anglický nebo americký špion. Nikiforov pravil, že se mi to patrně jenom zdálo. Uložil mi, abych napsal pro KGB zprávu o parapsychologii. Souhlasil jsem. Ke konci rozhovoru se mě zeptal, zda neznám jistého studenta. Pochopil jsem, že mě chce naverbovat mezi tajné spolupracovníky, a velice důrazně jsem mu oznámil, že neznám. Zeptal se na jiného studenta. Odpověděl jsem totéž. Dovtípil se a rozhovor tím byl ukončen.

Zprávu jsem napsal. Snažil jsem se v ní objektivně vylíčit, v jakém stavu se parapsychologie nachází, vyjádřil jsem se odmítavě o jasnovidectví, telekinezi atd. Zvláštní důraz jsem kladl na potenciální vojenské využití telepatie. V té době jsem chápal, že žijeme v mizerné společnosti, vycházel jsem však z toho, že ze strany imperialistických zemí existuje válečné nebezpečí, a že je proto nutné učinit maximum pro upevnění vojenské síly státu. Nyní cítím ulehčení při pomýšlení, že všechny moje představy o vojenském využití telepatie byly nereálné. V *Reportáži z Berijovy rezervace* (*Репортаж із заповідника Берії*) od Valentyna Moroze¹⁹ se vypráví o tom, jak kapitán Kruť vyjádřil přání naučit se číst myšlenky politických vězňů. V tom jim, díky Bohu, telepatie nepomůže.

Několik let po našem setkání jsme si s Rýzlem dopisovali. Posílal mi své články. Za propracování metody výcviku telepatických schopností byl vyznamenán mezinárodní cenou parapsychologů.

Někdy v roce 1966 mi moskevští parapsychologové oznámili, že Rýzl utekl do USA. V té době vedl parapsychologickou laboratoř v Praze. Nedostával ovšem prostředky potřebné pro svou práci, zasažovali mu do chodu laboratoře. A přitom byl do parapsychologie natolik zamilovaný, že si nevšímal stávajícího zřízení, ideologie atd. Chtěl pouze s plným odevzdáním pracovat pro svůj obor. O Vánocích jsem od něj dostal blahopřejnou pohlednici z Dukeovy univerzity. Tou dobou jsem se již zabýval šířením uměleckého a politického samizdatu a nechtěl jsem k sobě přitahovat pozornost orgánů Státní bezpečnosti. Proto jsem mu neodpověděl, stejně jako jsem neodpovídal na dopisy amerických a indických parapsychologů. Kdyby tyto dopisy přišly po roce 1968, odpověděl bych na ně, jelikož jsem se už angažoval v samizdatu zcela otevřeně.

V pátém ročníku jsme studovali politickou ekonomii socialismu a historický materialismus.

Politická ekonomie socialismu mě udivila svou nevědeckostí – slova, slova, slova. Žádné statistiky ani jakékoli opravdové axiomy, ani principiální, logicky odůvodnitelné zákony. Na seminářích jsme se bouřili ještě mnohem víc.

V té době jsme se také zabývali (pokolikáté už!) *Státem a revolucí*. Obyčejně člověk dostal za úkol, aby udělal konspekt té či oné kapitoly. A který student na světě přečte víc, než má zadáno? V nižších ročnících jsem četl Lenina bez jakéhokoli potěšení. Rozčilovala mne neustálá opakování, odbočky, spousta stranických svárů, ulpívání na maličkostech atd. Ve čtvrtém a pátém ročníku jsem si však Leninův styl oblíbil. Vytrvalé opakování jedné a téže myšlenky lze vnímat jako způsob jejího všestranného posouzení a dialektického rozvíjení. Známy ukrajinský kritik, nyní politický vězeň, Jevhen Sver-

¹⁹ Valentyn Moroz (1936–), historik, disident, představitel ukrajinského národního hnutí. V roce 1966 odsouzen na čtyři roky do pracovních táborů, kde sepsal *Reportáž z Berijovy rezervace* (1967), jeho práce byly vydávány v samizdatu. Roku 1970 opět zatčen a odsouzen na šest let do vězení, tři roky lágrů a pět let vyhnanství. Trest vykonával do roku 1979, téhož roku byl zbaven občanství, emigroval do USA (spolu s dalšími výměnou za sovětské občany, kteří byli v USA odsouzeni za špionáž). Na Jersey City State College obdržel čestný doktorát, žil také v Kanadě. Od roku 1997 pobývá ve Lvově a přednáší na universitě.

sľuk²⁰ připodobňoval tuto Leninovu metodu výkladu myšlenek ke spirále, která se zašroubovává do mozku posluchače či čtenáře. Leninovi se takovýmto způsobem dařilo předávat masovému čtenáři velmi složité myšlenky. U Stalina, a ještě více u Mao Ce-tunga, byla tato metoda výkladu nahrazena nejprostšími sylogismy, které se v důsledku nespočetných opakování vtiskávají do lidských hlav jako věty hypnotizéra. Lenin, a ještě zřetelněji Marx, ukazují, jak hluboká souvislost existuje mezi myšlenkou a formou jejího výkladu. Když jsem se později seznámil s Marxovými *Ekonomicko-filosofickými rukopisy z roku 1844*, ohromila mě umělecká hloubka Marxových formulací. Krása Marxova stylu se zásadně liší od stylu založeného na podobenstvích, jaký užívali Kristus a Nietzsche. U Marxe se jedná o dialektický styl, v němž jemná hra slov, tvárnost slova, jeho mnohoznačnost odráží dialektickou pohyblivost myšlenky, její ambivalentnost, a to zase odráží dialektiku přírody a společnosti. Například věta „náboženství je opium lidu“ se v sovětské ateistické propagandě vykládá pouze jako odhalení narkotizující, ohlupující funkce náboženství. A takový smysl ta věta skutečně obsahuje. Je podivuhodné, že Lev Tolstoj rovněž dospěl k tomuto závěru ve vztahu k církevnímu náboženství (Tolstoj mluvil o „chloroformu“). Ale opium je přece i prostředkem tlumícím bolest. A Marx vskutku při rozvíjení své myšlenky hovoří o tom, že náboženství je „srdcem bezcitného světa“. Druhá myšlenka není v sovětské oficiální ideologii nijak rozvíjena.

Když jsem si *Stát a revoluci* několikrát přečetl, ze všeho nejvíc mě překvapil požadavek neplatit žádnému úředníkovi více, než kolik činí průměrná mzda dělníka. V té době jsem nedocenil veškerou závažnost tohoto požadavku pro socialistický stát, ale samotný požadavek byl v tak příkrém rozporu s praxí sovětského státu, že jsem na politicko-ekonomických seminářích tuto otázku neustále připomínal. Vyučující se debatám na toto téma soustavně vyhýbal. Jediný argument, který z jeho strany zazněl, byla rada, abych nepovažoval všechny Leninovy myšlenky za absolutní pravdu (Lenin se prý také mohl mýlit).

Tento argument byl zcela oprávněný, ale já trval na Leninově požadavku jako na požadavku spravedlivém (tehdy jsem nepochopil politický význam tohoto požadavku, třebaže u Lenina je to vyloženo jasně a jednoduše).

Výklad historického materialismu byl na ještě nižší úrovni než politická ekonomie socialismu. Navštívil jsem několik přednášek a seminářů a přestal na ně chodit. Vyučující mě jednou odchytil na chodbě a zeptal se, proč nenavštěvuji jeho přednášky. Odpověděl jsem, že historický materialismus považuji za natolik důležitý předmět, že se nemohu smířit s jeho profanací. Na zkoušce mně a ještě

20 Jevhen Sversľuk (1928–2014), ukrajinský literární kritik a publicista, básník a překladatel, autor řady esejí a článků z oblasti literární vědy, psychologie, religionistiky, jedna z vůdčích osobností národního hnutí šedesátých let. Počínaje rokem 1959 byl několikrát propuštěn ze zaměstnání za nesouhlas s diskriminací ukrajinské kultury. Publikoval v samizdatu. V roce 1973 byl odsouzen k sedmi letům pracovních táborů a pěti letům vyhnanství. Aktivní občanskou pozici zaujímal i po roce 1991.

jednomu studentovi dal hodnocení „nedostatečně“. Odpověděl jsem mu na všechny vytažené otázky i na otázky doplňující. Zadrhl jsem se na otázce o „národně demokratických“ státech. Teze z jednání dělnických a komunistických stran o této otázce jsem četl, ale definice jsem vypustil. Moje odpověď vycházela z názvu a byla, jak jsem si později ověřil, vcelku správná. Když mi napsal hodnocení, zeptal jsem se ho: „Kvůli čemu?“ – „Měl jste navštěvovat přednášky a semináře.“

Druhý student dostal nedostatečnou za „pochybné“ vystupování na semináři. Tento student pocházel z rolnické rodiny, měl velmi omezený objem znalostí z humanitních oborů, zato však disponoval svérázným způsobem myšlení. Položil vyučujícímu velice nejasně zformulovanou otázku. Vyučující ji nepochopil. Vzal jsem si slovo a vysvětlil jsem, že dotýčný kolega se ptá na matematické řešení problému smyslu života. Vyučující sdělil, že celý kurz historického materialismu je věnován odpovědi na tuto otázku. Student se domáhal určitější odpovědi. Vyučující odpověděl, že smysl lidského života spočívá ve vybudování komunismu. Student poukázal na neúplnost odpovědi, neboť není jasné, jaký je pak smysl života za komunismu. Další průběh debaty se stával zcela marným, jak se obě strany stále více vzdalovaly od základní otázky. Onen student si dovilil několik poznámek, které odhalovaly nedostatek logiky v tvrzeních vyučujícího (nehledě na svou celkovou nevzdělanost byl přece jen matematikem, a to nikoli špatným, a proto mohl provést pronikavý rozbor učitelových prohřešků proti logice).

Museli jsme skládat reparát. U druhé zkoušky byly položeny tytéž otázky a my na ně dali stejné odpovědi. Oba jsme dostali známku „dobře“. A oba jsme přišli o stipendium. Pro mě to byla rána: moje žena vydělávala šedesát rublů, z nichž třicet se platilo za pokoj, pronajímáný v soukromém domě. Pro něj bylo stipendium jediným zdrojem živobytí. Oba jsme se přesvědčili o významu materie pro pochopení správnosti ducha marxismu.

V pátém ročníku jsem v různých institutech, mimo jiné i v Ústavu kybernetiky AV USSR, pronesl několik přednášek o telepatii. Poskytlo mi to příležitost seznámit se s mnohými vědci, konkrétně s akademikem Gluškovem, profesorem Amosovem,²¹ fyziologem Ivanovem-Muromským. Většina pracovníků ÚK, které jsem znal, měla kladný postoj k parapsychologii i k józe.

S některými Amosovovými spolupracovníky jsem se spřátelil.

Vybavuje se mi humorná epizoda.

Na počátku šedesátých let nastala renesance sovětské genetiky (díky mohutné podpoře fyziků). Objevily se první články kritizující Chruščovovu teorii. Jeden z Lysenkových²² stoupenců poslal do re-

21 Viktor Gluškov (1923–1982), ukrajinský matematik, průkopník počítačové techniky, zakladatel Ústavu kybernetiky AV Ukrajiny, v jehož čele stál až do roku 1982. Byl šéfredaktorem *Encyklopedie kybernetiky* (2 sv., 1973).

Mykola Amosov (1903–2002), ukrajinský lékař, jeden ze zakladatelů plicní a srdeční chirurgie v Sovětském svazu. Autor četných publikací o biokybernetice a hrudní chirurgii.

22 Trofim Lysenko (1898–1976), biolog, agronom a akademik, v letech 1940–1965 ředitel Ústavu genetiky AV; Mendelovu dědičnou teorii prohlásil za reakční, vyvinul svou vlastní pseudoteorii založenou na přesvědčení, že prostředím (tepelný-

Redakce kybernetického časopisu dopis, v němž vyjádřil protest proti vzrůstající podpoře protistranických trendů v biologii, tj. proti genetikům. Redakce rozeslala dopis třiceti nejvýznamnějším vědcům v celé zemi s prosbou, aby odpověděli. Amosov po obdržení tohoto dopisu pověřil sepsáním odpovědi svého kolegu, biofyzika. Vložil jsem se do toho také; společně jsme sestavovali odpověď a chtěli se vlastním vtípkům na adresu mystického materialismu lysenkovců.

Po několika letech pověřil Amosov téhož kolegu, aby napsal kritické poznámky k článku samotného Amosova. Dotyčný biofyzik mě požádal o pomoc s matematickou a filosofickou částí kritiky. Když jsme se dali do studia článku, byli jsme udiveni jeho do nebe volající negramotností. V každé větě bylo cosi chybně, ať už z hlediska gramatiky, biologie, matematiky, fyziky, nebo filosofie. Nejpodivnější však bylo, že jako celek obsahoval článek zajímavé a rozumné myšlenky. Označili jsme Amosovův článek za „spolehlivý systém z nespolehlivých prvků“ (což byl název práce jednoho amerického kybernetika).

V pátém ročníku jsem musel řešit otázku diplomové práce. Znal jsem se s matematikou Filosofického ústavu. Nabídli mi téma Matematické metody diagnostikování duševních chorob. Zástupce vedoucího Laboratoře matematického modelování přišel s následující ideou. Ve své diplomové práci rozpracuji matematický model vytváření pojmů. Společně pak sestavíme kybernetický stroj tvořící pojmy. A on potom začne vyřazovat různé články stroje, aby bylo možné zkoumat příčiny těch či oněch chyb v pojmech. Právě to bude model „psychicky narušeného tvoření pojmů“. Srovnáním strojových onemocnění s reálnými se podaří najít mechanismus duševních chorob. V kybernetice jsem tehdy skoro ničemu nerozuměl, byl jsem však ohromen fantastičností celého záměru. Vždyť k tomu, aby vznikl dostatečně seriózní model vytváření pojmů, je zapotřebí mnohale práce celého ústavu.

Téma mě však zaujalo, a tak jsem se se dvěma dalšími matematiky vypravil do Pavlovovy psychiatrické léčebny, abychom na vlastní oči viděli, jak se určuje diagnóza nemoci.

Přivítal nás profesor Frumkin, rozumný a čestný člověk. Ještě s několika dalšími lékaři nám navrhl, abychom se zúčastnili zasedání komise, která stanovuje diagnózy.

Nejprve nám popsali dosavadní průběh nemoci. Pacientka, gynekoložka, po mnoho let pracovala v téže nemocnici. Její pacientky si na ni před rokem začaly stěžovat. Říkaly, že se k nim chová cynicky, dělá jim nemravné sexuální návrhy atd. Těmto stížnostem se nevěnovala pozornost, byly pokládány za projev blouznění.

Když však počet stížností vzrostl, prověřili je a výsledný obraz byl ještě chmurnější, než jaký v nich byl nastíněn. Vedle sexuální pa-

mi podmínkami) lze ovlivňovat dědičné vlastnosti rostlin. Se Stalinovou podporou vedl tažení proti svým oponentům, jeho metoda byla široce aplikována ve vědě i praxi (jejím cílem bylo urychlit reprodukční fázi rostlin a dosáhnout zvýšení výnosu). Diskuse nad jeho teorií byla zakázána, mnoho respektovaných vědců bylo propuštěno ze zaměstnání nebo zatčeno. Jeho podpora pokračovala i za Chruščova (až do jeho sesazení roku 1964).

tologie pacientka trpí stihomamem. Říká, že její sousedé jsou angličtí špióni, kteří jí z pověření anglických imperialistů vzhazují do bytu šedivé štěnice s dlouhými ocasy.

Otázku, jaký námět má blouznění duševně nemocných, pokládám vůbec za velmi zajímavou. Už před svým pobytem v psychiatrickém vězení jsem se domníval, že toto blouznění obecně odráží společenské vědomí a podvědomí. Ve středověku tak byly hlavním obsahem blouznění ďáblovy pikle, smlouvy s ďáblem atd. V naší zemi a v naší době jsou to intriky imperialistů, sionistů, nepřátel lidu, telepatie, radiosugesce a podobně. Když jsem se dostal do Dněpropetrovska, přesvědčil jsem se o tom na vlastní oči. Existuje samozřejmě i blouznění společné všem zemím i dobám – zejména všemožné sexuální perverze.

Po seznámení s anamnézou přivedli pacientku. Ztrhaná tvář, polekaný pohled, roztěkanost.

Požádali ji, aby vysvětlila, proč se nachází v nemocnici. Smutně se usmála a začala vyprávět. Pracovala v této nemocnici, pak se jí zhoršilo zdraví a kolegové rozhodli, že si má odpočinout. Dokonce i nám, matematikům, bylo zjevné její přání vyhnout se odpovědi, skrýt před sebou i před ostatními pro ni nepříjemný fakt psychické nemoci (v naší zemi průměrný člověk hledí na duševně nemocné pohrdavě, a pro ty, kdo psychicky onemocní, je proto obtížné smířit se s tím, že se dostali do nejopovrhovanější kategorie lidí – že jsou na tom hůře než vrazi, prznitelé dětí atd.).

Na přímou otázku lékaře, proč byla umístěna zrovna do psychiatrické léčebny, odpověděla, že je obtížné získat poukaz do sanatoria, a kolegové byli tak hodní, že jí pomohli dostat se do „Pavlovky“ (tak nazývají nemocnici Kyjevané). Lékař poprosil pacientku, aby nám pověděla o svých sousedech. Podala krátké, pro sousedy velmi příznivé hodnocení. Vyměnili jsme si pohledy (teprve v psychušce jsem pochopil, že pacienti často intuitivně vycítí, co nesmí říkat lékařům, aby jim neposkytli fakta důležitá pro stanovení diagnózy).

Frumkin ji požádal, aby vysvětlila rčení „pro stromy není vidět les“. Bez přemýšlení vysvětlila, že pokud přijdeme příliš blízko k nějakému stromu, zacloní nám všechny ostatní stromy. Následně jsem se dozvěděl, že takovéto vysvětlení svědčí o „konkrétnosti myšlení“. Ale i tak bylo zjevné, že jde o symptom nemoci.

Další otázka měla podobu hádanky: „Co to je? – Pytel na uhlí, ale bílý.“ Opět jsme se podívali jeden na druhého: nikdo z nás to nebyl schopen uhádnout. Pacientka přirozeně také odpověděla, že neví.

Ukázalo se, že pytel je od mouky! Náš šéf, vedoucí laboratoře matematického modelování, vyslovil šeptem své podezření, že i samotní psychiatři jsou trochu nenormální. (V psychušce mě tato myšlenka napadala velmi často.)

Nato požádali pacientku, aby odečetla třináct od jedenaosmdesáti. Ještě jsme to v duchu počítali, a ona už odpověděla. Správně. Pak měla výsledek opět snížit o třináctku. Odpověděla znovu správně a znovu rychleji než přítomní matematici. Potřetí už odčítat odmítla, protože ji to omrzelo (jak se ukázalo, každý z nás dospěl rovněž k závěru, že mu to stačí).

Pacientku odvedli.

Následovala debata lékařů. Profesor Frumkin řekl, že je to typická schizofrenie, a poukázal na odpovídající příznaky. Já jsem v jakémsi populárním časopise cosi o schizofrenii četl, a proto jsem chápal, že diagnóza je příliš neurčitá, neboť druhů schizofrenie je velmi mnoho. Říci „schizofrenie“ je pro následné stanovení léčebné metody zjevně nedostatečné.

Další lékař Frumkinovi oponoval a snesl důkazy, že před sebou máme typický případ MDP (maniodepresivní psychózy).

Třetí dokazoval, že jde o PP (progresivní paralýzu).

Frumkin to shrnul: „Tady vidíte, v jakém stavu je současná psychiatrie.“ Cháпали jsme, že byl vybrán obzvláště složitý případ, že lékaři vše vylíčili v poněkud temnějších barvách, aby přiměli matematiky zabývat se psychiatrií. Ale i tak pro nás byla tato expertiza krušným zážitkem.

Copak bych si tenkrát mohl pomyslet, že se sám dostanu do rukou psychiatrů, a to těch nejnekultivovanějších a nejnesvědomitějších, zločinců v bílých pláštích?

Státní zkoušky na universitě jsme měli za sebou. Poslali mě na střední školu, abych vyučoval matematiku. Vracet se do školství se mi vůbec nechťelo a začal jsem si hledat práci ve vědeckovýzkumných ústavech. V tom mi přálo štěstí.

Znal jsem se s vedoucím Laboratoře pro využití matematických a technických metod v biologii a medicíně, kandidátem technických věd Antomonovem. Antomonov se zajímal o jógu, seznámili jsme se na jedné z mých přednášek o telepatii. Když se dozvěděl, že hledám místo, nabídl mi, abych šel k němu, přičemž mi sliboval značnou svobodu při výběru tématu mé práce a rovněž podporu při organizaci výzkumů v oblasti telepatie (mimo pracovní dobu).

Během hovoru o mém pracovním zařazení jsem si povšiml, že Antomonov z jakéhosi důvodu váhá. Dovtípl jsem se a přímo jsem se ho zeptal, zda není nějaký problém s pátým bodem sovětského pasu, v němž se uváděla národnost. S jistým ostychem potvrdil můj dohad. Ujistil jsem ho, že nemám ani kapku židovské krve. Chvilí jsme vtípkovali na účet antisemitismu našich úřadů a tím byl hovor ukončen.

Když už jsem byl zaměstnancem laboratoře, často jsem narážel na podobné případy. Na práci se přichází zeptat uchazeč s židovskou tváří. Vedoucí, člověk dosti liberální, se mu neodvažuje podívat do pasu, a navrhuje mu tedy, aby přišel za týden. Po odchodu rasově pochybného návštěvníka se všichni snaží určit, zda to je, nebo není Žid. Pokud se rozhodnou, že je, pak se mu za týden sdělí, že v laboratoři nejsou volná místa.

Vyjádril jsem pohoršení nad touto praxí, většina se však domnívala, že se musíme, třebaže je to nečestné, smířit s pokyny vedení.

Ukázalo se, že práce v laboratoři pro mě není zajímavá. Zabývali jsme se matematickým zpracováním údajů týkajících se hladiny cukru v krvi, biologickým potenciálem v „čínských bodech“ (bodech, do nichž se vpichují jehly při akupunkturu), rozeznáváním řeči za pomoci speciálních přístrojů (jak jsem se později dočetl v Solženicynově

Kruhu prvním, tato práce se prováděla už za Stalina ve vězeňských vědeckovýzkumných laboratořích, a ač bez jakékoli kybernetiky, dělala se na vyšší vědecké úrovni a se značným úspěchem).

Čím více jsem se seznamoval s těmito tématy, tím silnější jsem zažíval zklamání. Přesvědčil jsem se o omezených možnostech aplikace matematických postupů v biologii a psychologii. Sestavujeme kupříkladu diferenciální rovnice zachycující změny hladiny cukru v krvi. Ale nemluvě ani o nepřesnosti posuzování této hladiny, samotné rovnice se získávají empiricky, přičemž se spoléhá na primitivní biologické představy (složitější ideje vzdorovaly matematickému zpracování). Ačkoli jsme ve svých článcích psali o možnosti postavit léčbu cukrovky na bázi matematiky, věděl jsem, že je to neseriózní. Obdobně zanedbatelný je pak i teoretický význam těchto prací. Poprvé jsem tehdy pochopil Leninův termín „matematický idealismus“ – podstata věcí, materie, se ztrácí za vzorci. Bylo nezbytné, abychom se zpočátku vypořádali s určitým jevem z hlediska obsahu, a teprve potom formalizovali získané údaje. Takto se vyvíjela fyzika, a právě takový by měl být normální vývoj jakékoli vědy. V kybernetice se to nezdá dělá naopak: značně libovolně se vytvoří vzorce, a potom se do nich pokoušejí vtěsnat empirická data. Když jsem se později seznámil s ekonomickými kybernetiky, dozvěděl jsem se, že v ekonomii je situace nejspíš ještě horší. (Většina prací západních kybernetiků v oblasti biologie a psychologie, které jsem četl v překladu, se jen málo liší od těch sovětských.)

První rok mého působení v ústavu byl rokem, kdy proběhl XXII. sjezd KSSS. Na tomto sjezdu se mluvilo o stalinismu zcela otevřeně. Poprvé jsme se dozvěděli řadu faktů z tragické historie Říjnové revoluce. Mnohým začalo být konečně jasné, že Trockij, Bucharin, Zinovjev, Kameněv a další blízcí Leninovi spolubojovníci byli pošpinění. (Dodnes se v oficiální historiografii setkáváme se zcela absurdním rozparem. Na jedné straně byl Lenin génius, nesmiřitelný vůči nepřátelům, na druhé straně byli téměř všichni jeho spolubojovníci antikomunisté, revizionisté, oportunisté a podobně.)

Odhalení Molotovovy kliky anebo, jak ji mírněji označovali, „protistranické skupiny“²³ bylo potěšujícím úkazem, ale to, že se s ní vypořádali potají, aniž komukoli poskytli možnost hájit v tisku své názory, svědčilo o tom, že metody vnitrostranického boje zůstaly v mnohém stejné jako dříve. Vzpomínám si, jak jsme se ještě v Oděse dozvěděli o „protistranické skupině“. Za co je vyhodili ze všech funkcí, nebylo jasné, ale spolu s přítelem jsme cítili, že tu něco nehraje, a proto jsme se postavili na stranu této skupiny. Nejen to, poprvé jsme se u voleb rozhodli vyškrtnout z hlasovacích lístků jména nám zcela neznámých kandidátů a napsat na ně jméno Molotov. Za nějaký čas jsme se zeptali naší známé, která se účastnila kontroly a evidence hlasovacích lístků, zda nedošlo u voleb k něčemu mimo-

23 Roku 1957 Chruščov čelil pokusu o puč proti své osobě; Chruščovovi na jednání předsednictva ÚV vyjádřila podporu naprostá menšina, on však předsednictvo za tento krok kritizoval a hájil se tím, že ve věci musí rozhodnout širší ÚV – v něm byli Chruščovovi oponenti (Molotov, Malenkov, Kaganovič) přehlasování, označení za „protistranickou skupinu“ a vyloučení z vedení.

rádnému. „Ne,“ odpověděla nám, „pro navržené kandidáty se hlasovalo jednomyslně.“

O měsíc později nám jeden známý historik podrobně vyprávěl o Molotovově působení za Stalinových časů. Pochopili jsme, že už *samotná* účast u voleb je hloupost (je třeba vědět, pro koho člověk hlasuje, je třeba mít možnost organizovat kampaň pro *svého* kandidáta, jenže taková aktivita by byla posuzována jako protisovětská; je třeba mít možnost kontrolovat sčítání hlasů a je ještě mnoho dalších „je třeba“). Od té doby jsem už nikdy nešel hlasovat ani pro „blok komunistů a nestraníků“, ani proti němu.

Na XXII. sjezdu nás pobouřilo rovněž to, že se tu mluvilo především o smrti „vynikajících činitelů strany a státu“, nikoli však o smrti milionů nevinných „prostých“ lidí.

Jako zcela nemarxistická vypadala koncepce „kultu osobnosti“. Staliniádu není možné vysvětlovat pouze osobními vlastnostmi vůdce či „objektivními“ příčinami – nezbytností boje s opozicí, izolací země atd.

Bylo očividné, že se nejedná pouze o kult, ale o obnovu samovlády na novém třídním a hospodářském základě. Bylo třeba hledat třídní kořeny, které způsobily *zdegenerování* revoluce, nikoli postihovat jednotlivá pokřivení ve vedení strany a lidu. A právě tak nezbytné bylo vypracovat záruky, s jejichž pomocí by byla dodržována ústava a zásady nové ústavy.

V té době vyšlo prohlášení, že SSSR už není diktatura proletariátu, ale všelidový stát. Z hlediska klasického marxismu je to nesmysl, takže bylo zapotřebí provést marxistickou analýzu tohoto zcela nového pojmu, v marxistické teorii bezprecedentního. Stát je přece „nástroj v rukou jedné třídy, sloužící k potlačení ostatních tříd“. Všelidový stát – toť kulatý čtverec.

Nedotaženost, polovičatost kritiky Stalinovy vlády prozrazovala, že KSSS se bude v mnohém ubírat po cestě vyšlapané Stalinem. A skutečně tomu tak bylo. Ba co víc, už za Chruščova, přesně za rok, započal ústup zpět směrem k Stalinovi.

V oficiální literatuře se v této době objevovalo stále více kritických článků o Stalinově době. Velký dojem učinila Erenburgova kniha *Lidé, roky, život*, v níž byla podrobně vylíčena likvidace činitelů kultury, strany, sovětského aparátu. Jisté rozpaky vzbuzovala povrchní analýza událostí, třebaže bylo jasné, že Erenburg neměl možnost provést skutečnou analýzu minulosti.

Intelektuálními kruhy se šířily zvěsti o tom, že i samotný Erenburg nese morální odpovědnost za represe proti představitelům židovské kultury během antisemitského pogromu v letech 1947–1952. Říkalo se, že po zveřejnění článku, v němž tvrdil, že Židům nezbyvá nic jiného než asimilace, začal Erenburg dostávat spoustu protestních dopisů. Všichni autoři těchto dopisů byli pozavíráni. Pokoušel jsem se zjistit, nakolik jsou tato obvinění oprávněná, a dospěl jsem nakonec k závěru, že samotný Erenburg tyto dopisy NKVD nepředával, ale zachycovali je a pročítali už na poště. Erenburgova zbabělost byla pak v tomto období obecným jevem a nemůže být příkře odsuzována (třebaže já sám jsem v té době jednal se zbabělci nesmiřitelně).

V samizdatu se objevily první politické či politizující texty. Hned na počátku se ke mně dostala Paustovského řeč na obranu Dudinceva. Dudincevův román *Nejenom chlebem* byl první knihou o naší době, kterou jsem tehdy četl. S přítelem jsme si ji doslova rvali z ruky. Ta kniha neměla vysokou uměleckou hodnotu, ale nás tehdy zajímala pouze pravda, pravda o skutečnosti.

A v jakém jsme pak byli šoku, když se na Dudinceva vrhl chruščovovský tisk. Byl to další zásah do naší víry v návrat na cestu demokracie.

Druhým textem politického samizdatu byl *Otevřený dopis Stalinovi* (*Открытое письмо Сталину*) od Fjodora Raskolnikova.²⁴ Psalo se v něm o tom, co jsme už věděli, i o tom, o čem oficiální tisk mlčel (umělý hladomor v roce 1933, neochota pomoci španělským republikánům po porážce revoluce ve Španělsku atd.). Část tohoto dopisu byla později publikována v novinách *Izvestija*.

Raskolnikovova interpretace, podle níž byl hladomor v roce 1933 uměle vyvolaný, mě zdrtila. A začal jsem hledat ty, kdo tento hladomor osobně zažili.

Můj děda mi vyprávěl, že byl v té době silničářem a viděl v jedné vesnici v nejbohatší ukrajinské oblasti velkou hromadu mrtvých, kteří zemřeli hlady. Když se dělníci zeptali na mrtvé svého nadřízeného, lotyšského veterána občanské války, chladnokrevně prohlásil: „To je kulacká demonstrace.“

Známy, který v té době prováděl kolektivizaci na Sibiři, přijel v třiatřicátém roce na Ukrajinu. Jeho rodná vesnice byla téměř na vymření. Vešel do své chalupy. Nikde nikdo. Zavolal: „Je někdo doma?“ Z pece slezl mladší bratr, který mu pověděl, že teď jedí kůru ze stromů, trávu, lebedu a loví divoké králíky. Můj známý se bratra zeptal: „A co budete jíst, až už tu žádní králíci nebudou?“ – „Máma nám řekla, že jestli umře, máme sníst ji.“ Tentýž známý mi vyprávěl o několika případech kanibalství, na které tou dobou narazil. Jeho příběhy jsou natolik strašlivé, že nemám sílu je převyprávět.

Zeptal jsem se ho na příčiny hladomoru.

Předně, hladomor začal už v roce 1931. Jeho začátek měl dvě příčiny. Střední rolníci a kulaci nechtěli vstoupit do kolchozu. Den co den se pořádaly schůze, na které rolníky naháněli násilím. Na schůzích byla otázka postavena takto: „Kdo je proti kolchozům, je i proti sovětské moci. Budeme hlasovat. Kdo je proti vstupu do kolchozu?“ Odvážlivci se téměř nevyskytli. Do kolchozu vstupovalo 90–100 procent rolníků (částečně je to ukázáno v Šolochovově *Roz-*

24 Fjodor Raskolnikov (vl. jménem Fjodor Iljin, 1892–1939), roku 1917 místopředseda kronštadtského sovětu, kapitán baltské flotily, později velvyslanec v několika zemích. Roku 1938 povolán do Moskvy, jeho paměti na Říjnovou revoluci mu vynesly označení „nepřítel lidu“. Raskolnikov uprchl do Francie a v srpnu 1939 napsal *Otevřený dopis Stalinovi*, v němž vyjadřoval svůj odpor ke stalinismu, označil ho za teror. Zemřel několik měsíců poté, pravděpodobně zavražděn sovětskými agenty. Jeho dopis koloval v samizdatu v četných opisech.

rušené zemi). Protože rolníci věděli, že budou muset do kolchozu odevzdat koně a krávy, začali zvířata zabíjet. Koní bylo mnohým líto, a proto je pouze pouštěli do volné krajiny. Po celé Ukrajině pobíhali zdivočelí hladoví koně. Úřady na toto jednání rolníků odpovíděly zesíleným ekonomickým a policejním nátlakem. Vedle všeobecné státní daně zavedli daň dodatečnou, kterou určovaly vesnické sověty. Předseda vesnického sovětu nezřídka vyměřoval daň svým osobním nepřátelům bez ohledu na míru jejich bohatství. Pokud rolník neodváděl obilí v souladu s touto daní, přišli k němu aktivisté a udělali domovní prohlídku. Jelikož aktivisté byli rodáci neochotného plátce, nebylo pro ně těžké najít ukryté zrní. Pokud ho našli, rozbořili zvláštními tyčemi komín na jeho chalupě – na znamení toho, že zde žije kulak nebo kulacký přísluhovač, který sabotuje opatření sovětské moci. Daň mohli témuž člověku uložit podruhé i potřetí – dokud nezmizí všechno jeho zrní.

Shromážděné zrní bylo uloženo ve zvláštních sýpkách. Mnoho obilí při tom shnilo. Sýpky střežila armáda. Jestliže se hladoví lidé pokoušeli k těmto sýpkám proniknout, střílelo se po nich.

Velké množství obilí bylo vyváženo do zahraničí. Slavný velitel Jakir²⁵ odjel do Moskvy s požadavkem rozdat obilí těm, kdo hladovějí. Stalin mu sdělil, že vojáci se nemají co plést do politiky. Vyprávěla mi to žena Jony Jakira Sára Lazarevna.

V roce 1933 se ke všem těmto příčinám přidalo sucho, neúroda.

Hladoví lidé se vrhli do měst nebo do jiných republik. Na hranicích Ukrajiny stála armáda a nepouštěla hladovějící ze země. Ve městech se chléb vydával na příděl, takže jejich obyvatelé hladovějícím rolníkům nemohli pomoci. Mnozí z nich rolníky litovali, ale někteří škodolibě připomínali občanskou válku, kdy hladověli lidé ve městech, a rolníci buď vůbec neposkytovali obilí, nebo ho vyměňovali za drahé a luxusní předměty.

Na začátku hladomoru nejeden ukrajinský spisovatel odjel na venkov, aby popisoval kvetoucí život rolníků v kolchozech. Mnozí z nich při pohledu na skutečný stav věcí začali přecházet do řad opozice. Jiní se ovšem natolik vyděsili, že se právě v těchto letech stali skalními stoupenci a později i aktivními „budovateli socialismu“.

Psát o hladomoru se v té době nesmělo. Pokud o něm někdo psal v dopisech zasílaných do jiných republik, nezřídka se dostal do vězení za antisovětskou propagandu. Zásilky na Ukrajinu se často vracely nazpátek.

Nikdo přesně neví, kolik lidí při tomto hladomoru zemřelo. Jedni – straníci – uvádějí číslo pět až šest milionů (tj. právě tolik, kolik Židů zahubili hitlerovci), druzí – ukrajinští nacionalisté – mluví o deseti milionech. Pravda je nejspíš někde uprostřed.

Poznatky o hladomoru, které jsem shromáždil v letech 1962–1963, byly natolik šokující, že vedle nich bledla likvidace téměř celé strany bolševiků, vedoucích představitelů sovětské moci, odborů i armády, spojovaných s Leninovým obdobím. Někdy na počátku še-

25 Jona Jakir (1896–1937), vůdce strany, za občanské války důstojník Rudé armády, velitel Kyjevského vojenského okruhu. Během stalinských armádních čistek zatčen a zastřelen za údajnou vlastizradu.

desátých let se objevilo cynické pořekadlo: „Za co bojovali, tím byli rozdrnceni.“ A skutečně, omyly Leninova období přerostly ve zločiny období Stalinova i toho následujícího. Zlikvidovaní bolševici měli ovšem přece jen jistou „vinu před lidem“. Ale za co hynuly miliony prostých lidí, kteří se ničím neprovinili? Miliony hladem, miliony ve válce, miliony v lágrech a věznicích. MILIONY. Smrt jednoho člověka je strašná. V morálce neplatí nerovnost $1\ 000\ 000 > 1$, ale i tak jsou miliony zničených životů něčím, co přesahuje hranice hrůzy. To si musí pamatovat levice na Západě, v kapitalistickém světě. Její přívrženci musejí přemýšlet o prostředcích, s jejichž pomocí se chystají vytvářet „světlu budoucnost“ (či „křišťálový palác“ podle Dostojevského).

Vracím se však k roku 1962.

Lva Tolstého jsem v té době příliš nemiloval; školní biflování, písemné úlohy o kladných a záporných postavách – to vše většinu žáků od spisovatelů, o nichž se učí ve škole, odrazuje. Turgeněva, kupříkladu, jsem začal mít rád díky náhodě. Do ruky se mi dostala knížka, u níž chyběly první stránky. Byla v ní *Píseň vítězné lásky* a *Básně v próze*. Nevěděl jsem, že knihu napsal Turgeněv, a byl jsem z ní nadšen. Když jsem pak zjistil, že jde o Turgeněva, bylo pozdě – už jsem si ho zamiloval. Ale *Lovcovy zápisky* dodnes nemohu číst – okamžitě se vynoří učebnicové formulace a celý ten pseudoracionalistický balast.

Jednou se mi do rukou dostala Tolstého *Zpověď*. Překvapila mě nelítostnou kritikou soudobé vědy, umění, církve, průmyslu a rovněž srozumitelným vymezením problému smyslu života. Začal jsem hledat jeho další filosofické práce. Můj obdiv k Tolstému filosofovi vzrůstal. Položil jsem si otázku, proč se vlastně Lenin, nadšený jeho uměleckými díly, o něm jako o filosofovi vyjadřoval tak pohrdavě. Přečetl jsem si Leninovy články o Tolstém. Případaly mi nepřesvědčivé (zdají se mi takové i dnes, když už k Tolstému filosofovi nechovám ani zdaleka takový obdiv). Velmi blízká mi byla Tolstého snaha vytvořit systém, přesné definice, jeho vědomí etiky, postavené na racionálních zásadách rozumu, i nechuť vůči mystice.

Domnívám se, že mnohé z toho, co řekl Tolstoj, by mělo být uloženo do klenotnice lidského myšlení. Řadím sem například učení o hříchu, o smyslnosti, pokušení, hypotézu o „nákaze“ v umění, vymezení problému smyslu života či některé pedagogické myšlenky.

Mé zaujetí Tolstým trvalo dobré tři roky.

Učení o neprotivení se zlu násilím jsem zpočátku vůbec nevěnoval pozornost. Pak jsem však začal tuto otázku intenzivně studovat a přesvědčil jsem se o tom, že Tolstoj v podstatě na hlavní námitky svých protivníků neodpověděl uspokojivým způsobem. V každodenním životě může mít tento princip jistý smysl, pokud zlo směřuje na mě osobně. Ale co mám dělat, když vidím, jak někdo bije nějakou ženu? Začít ho přemlouvat? Pošle mě do háje. Pokračuji v přemlou-

vání. Bije dál ji i mě. Policie nablízku není. (A navíc není zcela správné ji zavolat na pomoc: nejspíš použije násilí mnohem brutálněji, než kdybych ho zmlátil já sám. A do toho všeho: „Nesudťe!“) Koli-krát jsem tuto otázku pokládal tolstojovcům, a nikdy nedokázali odpovédět nic přesvědčivého.

Mnohem bližší mi byla pozice indického filosofa Vivékánandy, který rovněž hlásal neprotivení se zlu násilím, ale uznával nezbyt-
nost násilí ve výjimečných případech.

Po pravdě řečeno, jaké mírové prostředky lze použít vůči fašistic-
kému Německu? Leda násilí nebo hrozbu násilím. Proti fašismu je
zapotřebí síly, která jeho agresivitu zastaví anebo agresora zlikviduje.

Rovněž mě velmi udivila Tolstého ideologická nesnášenlivost,
připomínající nesnášenlivost křesťanů za středověku, zejména nesná-
šenlivost mnohých heretiků.

Značný šok mi způsobil názor Tolstého na vztahy mezi pohla-
vými. Tolstoj tak urputně útočil na pohlavní nevázanost, používal
při odhalování sexuálních neřestí tak cynické obrazy, že bylo až ne-
příjemné ho číst. (Později, když jsem se seznámil s psychoanalýzou,
jsem pochopil, že urputnost a cynismus v boji za pohlavní čistotu
jsou příznaky přemáhání vlastní podvědomé hluboce zakořeněné
neřestnosti.) Jsem – a zůstávám – srozuměn s požadavkem vytyčit
orgiím sexuálních potřeb určité mravní zábrany. Když však Tolstoj
začíná vystupovat dokonce proti pohlavnímu styku, jehož cílem je
početí (*Kreutzerova sonáta*), působí to jako nestvůrný etický maxima-
lismus.

A konečně je tu otázka Boha. U Tolstého Bůh v podstatě nee-
xistuje. Jsou tu jen Kristova přikázání, kdežto Bůh se v jeho systému
názorů objevuje jako ničím nenaplněné slovo. U Tolstého najdeme
etiku, nikoli však náboženství.

S absencí náboženství úzce souvisí racionalistická tendence Tol-
stého filosofie. Tolstoj je vlastně jedním z posledních mohykánů
osvícenství, které chovalo víru v to, že pokud se budou lidé vychová-
vat na rozumových základech, pak se celá společnost začne promě-
ňovat směrem k Dobru, Kráse a Rozumu.

Ještě chvíli se zdržím u vývoje svého uměleckého vkusu. Ve škole
byli mými oblíbenými spisovateli Nikolaj Ostrovskij, Fadějev a Gorkij
romantického období. Za vrchol umělecké tvorby jsem považoval
Gorkého poemu *Člověk*, napsanou rytmizovanou prózou, rád jsem
měl i jeho romantická díla *Píseň o sokolu*, *Píseň o bouřňáku*, legendu
o Dankovi (tu miluji dodnes). Soudruh Stalin řekl, že *Dívka a smrt*
dosahuje vyšších kvalit než Goethův *Faust*. Jednou to „soudruh Sta-
lin řekl“, a tím pádem to tak prostě bylo. *Fausta* jsem ovšem nečetl
a vůdci věřil na slovo, ale *Dívka a smrt* mi připadala nudná. Skličova-
lo mě, že mám jiný vkus než „génus všech národů a dob“, ale utěšo-
val jsem se, že k pochopení myšlenky tohoto díla v celé hloubce ještě
dozrají. Říkám schválně „myšlenky“, protože nic jiného nám v litera-
tuře neukazovali. „Umělecké osobitosti“ těch či oněch spisovatelů,
o kterých nám vyprávěli při výuce, znamenaly pouze ty či ony racio-
nální metody vyjádření myšlenky, a byly nudné snad i proto, že při-
pomínaly klasifikaci sylogismů v logice. Epiteta, metafora, synonyma

a ostatní figury měly jakoby blízko k matematickým pojmům, ale chybělo v nich hledání, hádanka, kterou by bylo třeba vyřešit. A bez hledání zůstala klasifikace „uměleckých“ osobitostí viset ve vzduchu, zdála se nepotřebná.

V literatuře jsem hledal pouze myšlenku, a to myšlenku matematicky jasnou, „jednoduchou jak facka“. Teorie socialistického realismu požaduje v podstatě totéž.

V prvním ročníku jsem si přečetl Jesenina, který byl docela nedávno uznán za sovětského básníka. Jesenin způsobil první trhlinu v úsilí o formulaci přesné, jasné myšlenky v literatuře. Jeseninovo zmítání, rozpaky před skutečností, touha po pravdě byly blízké nám všem, kteří jsme vstupovali do života ve znamení ztroskotání víry v naši zářivě šťastnou společnost.

Objevily se první povídky Vasilije Aksjonova, Rozovovy²⁶ divadelní hry, které více či méně přesně zobrazovaly naši generaci. Mě osobně zaujal v těchto dílech pouze jeden fenomén, který autoři vystihli věrně – znetvořený jazyk soudobé mládeže, prosycený žargonem. Mě samotného tato nemoc téměř nezasáhla, ale většina kamarádů si jí prošla.

Tuto nemoc lze snadno vysvětlit. Protest proti lživé literatuře a tisku se přetavil v protest proti samotnému jazyku, kterým se tato lež předávala. Slova „láska“, „přátelství“, „socialismus“, „vlastenectví“ atd. byla vnímána jako skrz naskrz falešná a nahrazovala se slangem, který se často blížil mluvě polosvěta. „Projdeme se“ – „cournem se“, „promluvíme si“ – „pokecáme“... Místo „buď zdrav“ se říkalo „těpic“, „čauvec“; „přítel“ byl označován jako „vůl“, „dívka“ jako „buchta“. I ta nejnevinnější slova byla nahrazována drsnějšími.

Za hrubým vyjádřením vztahu vůči příteli či milé se skrývalo ctnostné přání ochránit své city před špínou a falší okolního života.

Začaly se vydávat Remarquovy knihy. Téměř všichni jsme se na ně lačně vrhli.

„Ztracená generace“ Západu tu podávala ruku nám, „ztracené generaci“ sovětské. Odpor vůči státem určené morálce, politice, cílům a do protikladu k nim postavené základní lidské stránky života – čistá, nešťastná láska bez přetvářky, přátelství, kolegalita, nemoc a smrt, to vše – zbaveno slovního balastu – nám bylo známé a blízké.

Hemingway, s výjimkou *Starce a moře*, se mi tehdy nelíbil. Nejspíš byl moc složitý. Oblíbil jsem si ho až ve vyšetřovací vazbě kyjevské KGB v letech 1972–1973.

Jako zcela nový jev se v kontextu sovětské literatury objevil Paustovskij. Od bojovné romantiky Maxima Gorkého jsem přešel k romantice lyrické. Socialistický romantismus je mnohem umělečtější nežli socialistický realismus. Zákony realistického umění vyžadují adekvátní zobrazení skutečnosti. Realista může leda vyzdvihnout ty či ony stránky skutečnosti a jiné zase pominout. Na romantika se takto tvrdé požadavky nekladou. Nejenže má volnost ve výběru obzvlášť výrazných jevů a obrazů skutečnosti, ale může k nim připojit

26 Viktor Rozov (1913–2004), ruský dramatik, jeho nejznámější hra *Věčně živí* (*Вечно живые*, 1943) byla roku 1957 zfilmována jako *Jeřábi táhnou* (*Летят журавли*).

pohádku, legendu, náležité namísto reálného. Socialistický realista zobrazuje skutečnost jednorozměrně, zkresluje ji a podřizuje ideovému záměru. Vnáší do této skutečnosti něco, co jí není vlastní. Jednorozměrnost a nereálnost obrazů nejen překrucuje skutečnost, ale dostává se do rozporu s jazykem a realistickými prvky díla. U romantika jsou všechny složky jeho díla nad všední život povzneseny. Logika a proporce nejsou přirozené, přesto ale odpovídají zákonům pravděpodobnosti, neboť všechny prvky do sebe podle zvláštních pravidel, pravidel romantického umění, vzájemně zapadají. K souladu s realitou zde dochází, nejde tu však o soulad s veškerým životem, ale pouze s jeho romantickými stránkami, jevy. Socialistickým realistům se daří napsat více či méně umělecké dílo, zobrazují-li heroickou skutečnost (*Jak se kalila ocel* Ostrovského, Fadějevova *Mladá garda*). V takovém případě se ale vlastně zastávají pozice romantismu. Není náhoda, že se Leninovi první dílo socialistického realismu – *Matka* – nelíbilo. Lenin vyčítal Gorkému idealizaci inteligence. Měli bychom dodat – a idealizaci dělníků.

Po Paustovském přišel na řadu Alexandr Grin.²⁷ Mnohem zřetelněji teď vystoupily přednosti a nedostatky Paustovského. Paustovského romantika je knižní; povedených je jen několik povídek (*Košík smrkových šišek*) a jednotlivé kousky novel (kupříkladu legenda ve *Zlaté růži*). V ostatních dílech se opakuje stále tatáž nepřliš harmonická kombinace prvků reality se „smyšlenkou“. Podstata Grinovy umělecké metody je jasně podána v *Nachových plachtách*. Hrdina o něčem sní a pak očekává, že se tento pohádkový sen ztělesní ve skutečnosti, hledá tuto pohádku v životě, tedy: vytváří ji. Paustovského *Košík smrkových šišek* je jedno z mála děl tohoto autora, v nichž se Grinovi blíží díky tomu, že se v povídce uplatňuje právě tento princip.

Grinovy náměty se shodují s Remarquovými: prosté lidské city a vztahy jsou základem života. Oba dva se odvracejí od toho, co stojí nad člověkem – ať je to ideologie, stát, či Bůh.

Grin byl dlouhá léta idolem sovětské mládeže. V mnoha městech vznikaly kluby nazvané Nachové plachty. Lásky ke Grinovi znamenala pro většinu mládeže vůbec první vědomý či nevědomý protest proti lži „dospělých“. Grin – to je dětství, kouzlem přenesené do života dospělých.

Jeden přítel mi daroval knížku *Malý princ* od Antoina de Saint-Exupéryho. Toto dílo zůstalo po celý život jedním z mých nejmilejších. Četl jsem ho nesčíslněkrát a pokaždé si všiml nějaké nové myšlenky, něčeho nového ve způsobu vnímání života. Některá místa zůstávají stále nejasná. Pociťuji kupříkladu smutnou krásu odchodu Malého prince na vlastní planetu, ale přeložit tuto krásu do jazyka myšlenek nedokážu. A možná to ani není nutné...

Za obzvlášť hlubokou jsem považoval a považuji scénu, kdy si Malý princ ochočí lišku. Za tak jednoduchým pojmem jako „ochočení“ se ukrývá hluboká myšlenka týkající se psychologie takových jemných lidských vztahů, jako jsou láska a přátelství.

27 Alexandr Grin (vl. jménem A. Griněvskij, 1880–1932), ruský prozaik a básník, autor děl s fantastickými, dobrodružnými i hororovými prvky; bývá řazen k neoromantismu nebo magickému realismu.